

KS. HENRYK PIWOŃSKI

KULT ŚWIĘTYCH
W ZABYTKACH LITURGICZNYCH
KRZYŻAKÓW W POLSCE

LUBLIN 1983

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

- br — bez podania rangi święta
- Br 1492 — Breviarium Dominorum Teutonicorum. Nürnberg, G. Stuchs, 27—XI—1492
- Br 1500 — Breviarium Dominorum Teutonicorum. Strassburg, J. Prüss, 1500
- Br 1504 — Breviarium secundum notulam Dominorum Teutonicorum. Nürnberg, G. Stuchs, 1504
- d — duplex
- F 59 — Missale [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XV¹ w. Biblioteka PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 59
- F 61 — Missale secundum notulam Dominorum Teutonicorum. XIV¹ w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 61
- F 80 — Missale [secundum notulam Dominorum Teutonicorum. 1433 r.]. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 80
- F 87 — Missale [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XV¹ w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 87
- F 91 — Missale [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XV¹ w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 91
- F 166 — Breviarium [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. Początek XV w. Bibl. PAN, Gdańsk, sygn. Ms Mar 166
- F 218 — Breviarium secundum notulam Dominorum Teutonicorum. XV w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 218
- F 332 — Missale secundum notulam Dominorum Teutonicorum. 1435—1440 r. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 332
- F 396 — Breviarium [secundum Dominorum Teutonicorum]. Początek XV w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 396
- F 400 — Missale secundum notulam Dominorum Teutonicorum. XV¹ w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 400
- F 401 — Missale [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XV¹ w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 401
- F 402 — Missale [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XIV/XV w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 402
- F 403 — Missale secundum notulam Dominorum Teutonicorum. XV¹ w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 403
- F 404 — Antiphonarium. XV w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 404
- F 405 — Antiphonarium. XIV w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 405
- F 406 — Cationale. XV w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 406
- F 408 — Antiphonarium. [Tom 1]. Początek XVI w. Napisał Wenzel Grunau z Torunia i przekazał kościołowi Mariackiemu w Gdańsku dn. 30—XI—1513. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 408
- F 409 — Antiphonarium. [Tom 2]. Początek XVI w. Napisał Wenzel Grunau z Torunia. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 409

- F 410 — Antiphonarium. [Tom 3]. Pocz. XVI w. Napisał Wenzel Grunau z Torunia. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar F 410
- L 5 — Antiphonarium. XV w. Bibl. Seminarium Duchownego. Pelplin, sygn. L 5
- L 6 — Antiphonarium. XIV¹ w. Bibl. Sem. Duch. Pelplin, sygn. L 6. Według notatki ... liber iste... comparatus et completus 1419
- L 19 — Antiphonarium. XIV¹ w. Bibl. Sem. Duch. Pelplin, sygn. L 19
- L 35 — [Graduale]. XIV w. Bibl. Sem. Duch. Pelplin, sygn. L 35
- mem (com) — memoria, (commemoratio)
- Mis — Missale secundum notulam Dominorum Teutonicorum. Nürnberg. G. Stuchs, [non post] 1499
- Mis — Missale secundum ritum et consuetudinem Ordinis Dominorum Teutonicorum. Hagnoe, 1519
- O 10 — Breviarium [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XV² w. [1475 r.]. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar O 10
- Q 16 — Breviarium [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XIV² w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar O 17
- O 17 — Diurnale [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XIV² w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar O 18
- O 18 — Breviarium [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XV¹ w. [1421 r.]. Bibl. PAN, Gdańsk, sygn. Ms Mar Q 16
- Q 72 — Notulare [Dominorum Teutonicorum]. XIV w. Bibl. PAN. Gdańsk, Ms Mar Q 72
- Q 150 — Collectarius [secundum notulam Dominorum Teutonicorum]. XIV² w. Bibl. PAN. Gdańsk, sygn. Ms Mar Q 150
- sd — semiduplex
- td — totum duplex
- IX 1 — novem lectionum
- III 1 — trium lectionum.

Średniowieczne kalendarze stanowią znaczną pomoc w badaniach nad historią liturgii¹. Mediewiści spotykają się z kultem różnych świętych w poszczególnych krajach, diecezjach i zakonach. Skutkiem wypraw krzyżowych było powstanie trzech zakonów rycerskich: Joannitów, Templariuszy i Krzyżaków². Ci ostatni zadowolili się przyjęciem przepisów starszych korporacji³. Początkowo posługiwali się, jak Karmelici i Bożogrobcy, liturgią jerozolimską (ritus ecclesiae Dominici Sepulcri Hierosolymitani), w 1244 r. nastąpiło przyjęcie dominikańskiego rytu, zatwier-

¹ J. Szymański: *Nauki pomocnicze historii od schyłku IV do końca XVIII w.* Warszawa 1972, s. 248.

² H.E. Mayer: *Geschichte der Kreuzzüge.* Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz (1968), s. 134. K. Górski: *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego.* Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1977, s. 7—8. Tenże: *Dzieje Malborka.* Gdynia 1960, s. 21—22. M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400, mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zum neuesten Zeit.* Wien 1955, s. 21—30. Tenże: *Der Deutsche Orden von seinem Ursprung bis zur Gegenwart.* Bonn — Godesberg 1974, s. 5—8. D. Olszewski: *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie.* Katowice 1982, s. 113. Pełna nazwa: Zakon Szpitalny Najśw. Maryi Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie.

³ K. Górski: *Zakon krzyżacki,* s. 83.

dzionego przez pap. Innocentego IV (13—II—1244 r.) i Aleksandra IV (6—III—1257 r.)⁴.

Przedmiotem niniejszego artykułu są kalendarze krzyżackie, a zwłaszcza umieszczone w rękopisach i starodrukach tego zakonu, przechowywanych w Polsce. Część rękopisów nie posiada wprawdzie kalendarza, ale zostały umieszczone w nich oficja świętych, czczonych w zakonie. Zagadnieniem tym zajmowali się E. Hennig⁵, M. Perlbach⁶, H. Grotefend⁷ i Krüger⁸, nie uwzględniając rękopisów z terenu Polski. B. Włodarski⁹ w zbiorowej pracy oparł się na kilku zabytkach Zakonu Niemieckiego, nie podając stopnia rytu poszczególnych świąt.

Krzyżacy, sprowadzeni przez Konrada Mazowieckiego w 1226 r. dla obrony kraju przed Prusami, założyli państwo krzyżackie, które przetrwało do sekularyzacji¹⁰. Legat pap. Wilhelm z Modeny podzielił jego terytorium w r. 1243 na cztery diecezje: chełmińską, pomezzańską czyli kwidzyńską, warmińską i sambijską, podległe od r. 1245 (1255) nowej metropolii prusko-liwońskiej (ryskie) ¹¹. Zakon zmusił do opuszczenia

⁴ A.A. King: *Liturgies of the religious Orders*. London, New York, Toronto (1955), s. 252. Encyklopedia kościelna (red. M. Nowodworski). T. 11, Warszawa 1878, s. 479. M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 443. Tenze: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 26—27. Krüger: *Der kirchliche Ritus in Preussen während der Herrschaft des Deutschen Ordens*. „Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands”. Bd. 3: 1866, H. 7/8, s. 698, 699. C.E. Napiersky: *Index corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae*. I Teil. Riga und Dorpat 1833, nr 65. *Tabulae Ordinis Theutonici* (ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum) ed. Ernestus Strehlke. Berlin 1869, 471; „1244 februarii 13 Laterani Innocentius IV concedit ordini Theutonico... deinde ut pro officio ordinis Sancti Sepulchri porro officio secundum ordinem fratrum Praedicatorum utatur... Caeterum quia divinum officium secundum ordinem Sancti Sepulchri pro eo, quod absque scandalo, sicut accepimus ex vestro potest ordine observari, quod illud secundum ordinem fratrum Praedicatorum amodo in vestris ubique domibus celebretur, vobis concedimus facultatem. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae concessionis infringere vel ei ausu temerario contraire...”. Bulla pap. Aleksandra IV, 536 (27—II—1257 r.). *Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften* herausgegeben von M. Perlbach. Halle/Saale 1890, s. L. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 42, 88. P. Kallenberg: *Fontes liturgiae Carmelitanae*. Romae 1962, s. 100 nn. *Studia nad liturgią Dominikanów w Polsce 1222—1972* (red. J. Kłoczowski). T. 1, Warszawa 1975, s. 180. J. Woroniecki: *Św. Jacek Odrowąż*. Katowice 1945, s. 168.

⁵ *Die Statuten des Deutschen Ordens nach dem Original-Exemplar mit sinerläuternden Anmerkungen, einigen historischdiplomatischen Beylagen und einem vollständigen historischetymologischen Glossarium* herausgegeben von E. Hennig. Königsberg 1806, XII.

⁶ *Die Statuten*.

⁷ H. Grotefend: *Zeitrechnung des Deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Zweiten Bandes erste Abtheilung: Kalender der Diöcesen Deutschlands. Der Schweiz und Skandinaviens. Hannover 1892. Zweite Abtheilung: Ordenskalender. Heiligerverzeichniss. Nachträge zum Glossar. Hannover und Leipzig 1898. Tenze: *Taschenbuch der Zeitrechnung des Deutschen Mittelalter und der Neuzeit*. 4 Aufl. Hannover und Leipzig 1915.

⁸ Krüger: *Der kirchliche Ritus*. J. Link: *Ein interessantes Kalendarium des Deutschen Ritterordens aus dem XIII. Jahrhundert*. *Liturgiegeschichtliche Studie*. „Zeitschrift für Bayerische Kirchengeschichte”. Bd. 13: 1938, s. 57—68.

⁹ *Chronologia polska* (red. B. Włodarski). Warszawa 1957.

¹⁰ K. Górski: *Ustrój państwa Zakonu Krzyżackiego*. Gdynia 1938, s. 1 nn. Tenze: *Państwo Krzyżackie w Prusach*. Gdańsk — Bydgoszcz 1946, s. 45. Tenze: *Dzieje Malborka*, s. 23.

¹¹ S. Librowski: *Wizytacje diecezji włocławskiej*. Cz. 1, t. 1, z. 2, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 10: 1965, s. 109. *Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*. Pra-

kraju arcybiskupa Alberta Suerbera, nie chciał bowiem dopuścić do powstania niezależnej władzy kościelnej w nowym państwie pruskim. Po śmierci pierwszych biskupów pruskich udało im się wcielić do zakonu trzy biskupstwa (z wyjątkiem Warmii), tzn. skłonić biskupów i kanoników do przyjęcia reguły krzyżackiej¹². W ten sposób mistrz krajowy, lub wielki mistrz stawali się kościelnymi zwierzchnikami biskupów i kanoników¹³. Krzyżacy dążyli w Prusach do niezależności w liturgii. Dlatego ułożyli liturgię na wzór innych zakonów z tzw. notą „notula Dominorum Teutonicorum” zatwierdzoną przez papieża. Wielki mistrz Burchard von Schwanden (1283—1290) wprowadził ją w całym kraju zakonnym i na Pomorzu, nie tylko w rycerskim Zakonie Niemieckim, ale również we wszystkich parafiach. Ta nota zawierała jednak tylko ogólne przepisy, według których należało postępować w nabożeństwach (w mszalach, brewiarzach, psalmach i hymnach)¹⁴. Kościół w państwie krzyżackim nie posiadał faktycznie samorządu. Kapituły chełmińska, pomezkańska i sambijska składały się z księży krzyżackich i wybory biskupa były czczą formalnością, gdyż kandydata wskazywał wielki mistrz spośród księży krzyżackich¹⁵. Zakon Niemiecki starał się opanować biskupstwo warmińskie. Biskupi i kapituła przez całe lata uporczywie bronili się przed wysiłkami wielkiego mistrza¹⁶.

I

Dawniejsze kalendarze Zakonu Niemieckiego określają klasę świąt terminami: festa simplicia, semiduplicia i duplicia, jak inne wczesnośredniowieczne kalendarze. Późniejsze, według H. Grotefenda, podają następujące stopnie świąt: totum duplex, duplex, semiduplex, novem lectionum, trium lectionum, commemoratio (memoria)¹⁷. W kalendarzach krzyżackich da się zauważyć wpływ używanego wcześniej rytu św. Grobu. Znajdują się biskupi jerozolimscy: 30—I Matthias, 18—III Ale-

ca zbiór, pod red. P. Czaplewskiego i A. Mańkowskiego. Pelplin 1928, s. 15—16. A. Liedtke: *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej*. „Nasza Przeszłość”, t. 34: 1971, s. 67 nn. B. Kumor: *Granice metropolii i diecezji polskich*. „Arch. Bibl. Muz.”, t. 18: 1969, s. 331; t. 20: 1970, s. 257—259, 266—267, 271—272. A.A. King: *Liturgies*, s. 342. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 39, 42. Krüger: *Der kirchliche Ritus*, s. 697. K. Bieszk: *Walka zakonu krzyżackiego z Polską o przynależność kościelną archidiaconatu pomorskiego*. Toruń 1927, s. 8. M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 283—284.

¹² A.A. King: *Liturgies*, s. 342 oraz Krüger: *Der kirchliche Ritus*, s. 696 poszli za obrzędem krzyżackim między 1264 a 1285. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 42. M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 196. Th. Hirsch: *Die Ober=Pfarrkirche von St. Marien in Danzig in ihren Denkmälern und ihren Beziehungen zum kirchlichen Legen Danzigs überhaupt*. Thl. 1, Danzig 1843, s. 68—69.

¹³ K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 42. Krüger: *Der kirchliche Ritus*, s. 698.

¹⁴ Th. Hirsch: *Die Ober=Pfarrkirche*, s. 211—212 (nie drukowane, lecz pisane ręcznie, wkrađło się dużo błędów). M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 443. Późniejsze noty (reguły liturgiczne) mają na celu przystosowanie rytu dominikańskiego do potrzeb Zakonu Krzyżackiego.

¹⁵ K. Górski: *Państwo krzyżackie*, s. 71.

¹⁶ K. Górski: *Państwo krzyżackie*, s. 71. Krüger: *Der kirchliche Ritus*, s. 707—709. J. Obląk: *Historia diecezji warmińskiej*. Olsztyn 1959, s. 31. Biskupi i kapituła warmińska posiadali odrębne dominium ekonomicznie niezależne od Zakonu Krzyżackiego, respektowali zwierzchnią władzę polityczną.

¹⁷ H. Grotefend: *Zeitrechnung*, II, 2, s. 30.

xander, 23—VIII Zacheus, 22—X Marcus, 4—V Quiriacus, 18—II Simeon, 29—X Narcissus (bp Aten z Jerozolimy), 1—II Ignatius Antiochensis. Częściej zgadza się z kalendarzem Joannitów, np. 25—IX Cleophas, discipulus Domini, 13—IX Maurillius (bp z Angers). Część tych świąt występuje w kalendarzu i martyrologium rzymskim. Natomiast przyjęcie dominikańskiego rytu nie miało większego wpływu na kalendarz, ponieważ znajdują się w nim znaczne różnice.

Kalendarz dominikański

Agapitus et Sixtus	7—VIII
Agricola et Vitalis	26—XI
Iulianus ep.	27—VI

brak

„

„

„

„

„

Kalendarz krzyżacki

	6—VIII
	27—XI
	27—I
Maurus	15—I
Perpetua et Felicitas	7—III
Hermes	28—VIII
Martha	17—X
Nicomedes	1—VI
Thimoteus	24—I i in.

H. Grotefend podaje jako święta krzyżackie: Albinus 1—III, Translatio Elisabeth 2—V, Brigitta 7—X¹⁸.

W starych kalendarzach wysuwa się na czoło trzy postacie głównych patronów Zakonu Niemieckiego: Najśw. Maryi Panny, św. Jerzego i św. Elżbiety. Z biegiem czasu poświęcono im liczne kościoły. Najśw. M. P. była główną patronką Niemieckiego Rycerskiego Zakonu. Natomiast kult św. Jerzego Kapadockiego, sięgający swym początkiem IV w. na Wschodzie, na Zachodzie szerzył się w VI w. Do liturgii wprowadził tego świętego dopiero pap. Leon II (682—683). Od czasów wypraw krzyżowych stał się pierwszorzędnym patronem rycerzy. Od początku umieszczano święto 23—IV. W wielu ośrodkach obchodzono tego dnia także święto Wojciecha, zwiastuna wiary w pogańskich Prusach, gdzie poniósł śmierć męczeńską w 997 r. W XV w., jak świadczą zachowane kalendarze, stopniowo rozdzielano już te święta. Wojciecha obchodzono 23—IV, a Jerzego w dniu następnym, np. w Sambii¹⁹. Wielką patronką Zakonu była zaraz po śmierci św. Elżbieta Węgierska, córka króla węgierskiego Andrzeja II i Gertrudy von Andechs-Meran. Ur. 1207 r. (brak dokładnej daty) w Bratysławie lub na zamku w Sárspatak, upatrzona na żonę landgrafa Turyngii Ludwika, została zaślubiona 1221 r. Mąż zmarł w czasie grasującej zarazy na wyprawie krzyżowej 11—IX—1227 r. Elżbieta wdowa zmarła w nocy z 16 na 17—XI—1227 r. Jej szwagier Konrad von Thüringen, późniejszy wielki mistrz (1239—1240), zabiegał o jej kanonizację. Pap. Grzegorz IX zaliczył Elżbietę w poczet świętych 26—V—1235 r. W następnym roku 1—V—1236 odbyła się uroczysta translacja zwłok w Marburgu, w której uczestniczył ces. Fryderyk II²⁰.

¹⁸ Die Statuten (Perlbach), s. LVI.

¹⁹ J. Link: *Ein interessantes Kalendarium*, s. 62. Krüger: *Der kirchliche Ritus*, s. 701. J. Swastek: *Przedtrydencki kult liturgiczny św. Jerzego Kapadockiego w diecezji krakowskiej*. „Roczniki teol.-kanon.”, t. 17: 1970, z. 4, s. 9—14.

²⁰ K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 215, 261. M. Turnler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 40, 42—43. Krüger: *Der kirchliche Ritus*, s. 699. J. Link: *Ein interessantes Kalendarium*, s. 57, 59. *Bibliotheca Sanctorum*. T. 4, Roma 1964, szp. 1110—1121. J. Mandziuk: *Kult św. Elżbiety Węgierskiej na Śląsku*. „Nasza Przeszłość”, t. 55: 1981, s. 26—30.

W księgach liturgicznych Zakonu Niemieckiego święto 19—XI otrzymało najwyższą rangę liturgiczną totum duplex. Świętowano również przeniesienie zwłok świętej 2—V²¹.

Później wielcy mistrzowie zakonu dołączali w ustawach i w kalendarzach nowe święta. Gottfried von Hohenlohe (1297—1303) wprowadził dwa święta Krzyża, Inventionis et Exaltationis (3—V i 14—IX) oraz 25—XI Katarzyny jako totum duplex, 28—IX św. Wacława, 29—IX św. Michała, jako simplex z IX-tą lekcją. Siegfried von Feuchtwangen (1303—1311) zwraca uwagę na święta, będące w zwyczaju w Ziemi Świętej. Chodzi mu o dwa święta Krzyża i 1—V o świętych Filipa i Jakuba²². Werner von Orseln (1324—1330) utrzymuje wysoki ryt świąt Krzyża i dodaje święto Anny 26—VII, jako semiduplex²³. Statuty Luthera von Braunschweig (1331—1335) powtarzają oba święta Krzyża (totum duplex), Anny z własną lekcją Quasi stella matutina i św. Barbary, ulubionej świętej Luthera. Według tradycji relikwie głowy św. Barbary były przechowywane na zamku książąt pomorskich, a później złupione przez Krzyżaków i przeniesione do Chełmna²⁴. Luther napisał poemat „Barbara”, obecnie zaginiony. Św. Barbara dziewica i męczenniczka jest czczona jako patronka dobrej śmierci, górników, flisaków i artylerzystów w dniu 4—XII²⁵. Dietrich von Altenburg (1335—1341) wprowadził 1340 r. święto Conceptionis Mariae²⁶ jako totum duplex. Winrich von Kniprode (1352—1382) nakazał obchodzić Ascensio Domini i Corporis Christi jako uroczystości (to drugie z procesją), Dorotheae (IX lectio cum propria historia), Hoperti, festum Praesentationis Beatae Virginis²⁷.

²¹ *Die Statuten* (Perlbach), s. LI.

²² *Die Statuten* (Perlbach), s. 144—145.

²³ *Die Statuten* (Perlbach), s. 147. *Die Statuten* (Hennig), s. 120. Krüger: *Der kirchliche Ritus*, s. 700. J. Link (Ein interessantes Kalendarium, s. 64) pisze, że dotąd był ryt duplex, od Wenera von Orseln — totum duplex.

²⁴ *Die Statuten* (Perlbach), s. 148. M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 518, 519, 268. *Scriptores rerum Prussicarum*, herausgegeben von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. T. 1, Leipzig 1861, s. 377. *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae Apparatus pauper subsidia literaria poscens, a viris bonis et doctis collectus, ad interim a G. Schwengel Cartusiae Priore 1749*. Curavit B. Czapla, Toruni 1912—1915, s. 211—214. J. Górecka: *Barbara*. W: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, szp. 14—17. T. Kruszyński: *Stary Gdańsk i historia jego sztuki*. Kraków (1912), s. 50—51. J. Müller=Blattau: *Musik zur Zeit des Deutschen Ordens*. W: *Geschichte der Musik in Ost- und Westpreussen von der Ordenzeit bis zur Gegenwart*. Königsberg Pr. (1931), s. 9. M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 268. Diecezja chełmińska, s. 68.

²⁵ J. Górecka: *Barbara*, szp. 14. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 71, 91. M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 518, 519. G. Döring: *Zur Geschichte der Musik in Preussen*. W: *Musikalische Erscheinungen in Preussens Vorzeit*. Elbing 1852, s. 4. H. Gerigk: *Musikwesen in Preussen und Elbing im Mittelalter*. „Elbinger Jahrbuch. Zeitschrift der Elbinger Altentumsgesellschaft und der Städtischen Sammlung zu Elbing”. Heft 8: 1929, s. 10. Por. Oficjum rymowane w Breviarium secundum notulam Dominorum Teutonicorum. Nürnberg. G. Stuchs, 27—XI—1492: „Gratuletur ecclesiae laudum, premat preconia cantu testetur gaudia ad Barbarae solennia”. Antiphonarium, XVII w. Ms. Mar. F 408, k. 81v—89: „gratulemur regi digna psallentes preconia, qui ditavit hec presigna Barbaram insignia...”.

²⁶ Krüger: *Der kirchliche Ritus*, s. 701. Natomiast J. Link (s. 67 i Statuten=Perlbach, s. 155) podają, że wprowadził Winrich von Kniprode (1351—1382).

²⁷ Krüger, jw. s. 701, 703. Th Hirsch: *Die Ober=Pfarrkirche*, I, s. 212. *Die Statuten* (Hennig), s. 142.

Święto Visitationis Mariae wprowadził pap. Klemens VII 1390 r.²⁸. Z innych świętych występowali: 1—V Walburga, panna, córka króla angielskiego Ryszarda, ksieni klasztoru Heidenheim († 779 r.), 8—VII Kilian i jego towarzysze, bp Würzburga († 688 lub 689 r.), 18—VII Arnulf, bp Metz i wyznawca († 640 r.), 17—IX Lambert (Lampert), bp Maastrichtu i męczennik († 705 lub 706 r.), 7—XI Willibald (Willibrord), bp Eichstaett i wyznawca († 787 r.), Kunibert, bp Kolonii i wyznawca († 663 r.), 18—XII Winbald (Wunibald), opat klasztoru benedyktyńskiego w Heidenheimie i wyznawca († 761 r.). Obok tych świętych występują wcześniej inni, czczeni w Rzymie.

W 32 numerze ustaw są dokładnie wyliczone święta, które bracia Zakonu Niemieckiego mają ex officio pro foro et choro²⁹. Haec sunt festivitates, quae in domibus Hospitalis Sanctae Mariae Theutoniarum coli solent et celebrari:

In Ianuario:	Circumcisio Domini	1—I
	Epiphania	6—I
	Conversio s. Pauli	25—I
In Februario:	Purificatio B. Virg.	2—II
	Matthiae	24—II
In Martio:	Annunciatio Domini	25—III
In Aprili:	festum b. Georgii mart. 23—IV secundum consuetudinem patriae observatur	
In Majo:	apostolorum Philippi et Iacobi	1—V
	Inventio sanctae Crucis	3—V
In Iunio:	Iohannis Baptistae	24—VI
	apostolorum Petri et Pauli	29—VI
In Iulio:	Mariae Magdalенаe	22—VII
	Iacobi apostoli	25—VII
In Augusto:	Vincula Petri apostoli 1—VIII secundum consuetudinem patriae observatur	
	Laurentii martiris	10—VIII
	Assumptio Beatae Virginis	15—VIII
	Bartholomei apostoli	24—VIII
	Decollatio s. Iohannis Bapt. 29—VIII secundum consuetudinem patriae observatur	
In Septembre:	Nativitas Beatae Virginis	8—IX
	Exaltatio sanctae Crucis	14—IX
	Mathaei apostoli	21—IX
	Michaelis Archangeli	29—IX
In Octobre:	Simonis et Iudae	28—X
In Novembre:	Omnium Sanctorum	1—XI
	Martini episcopi	11—XI

²⁸ *Chronologia polska* (s. 247) podaje, że święto Visitationis B.M.V. zostało wprowadzone 1378 r. Z. Różański: *Księgi liturgiczne Biblioteki Seminarium Duchownego we Włocławku. Studium liturgiczno-źródłoznawcze*. „Arch. Bibl. Muz.”, t. 42: 1981, s. 113. Krüger (s. 707) podaje, że Heilsberg promulgował między r. 1390—1415 w diecezji warmińskiej. *Die Statuten* (Perlbach), s. 76—77.

²⁹ J. Swastek: *Przedtrydencki kult liturgiczny*, s. 15. W święta wpisane w kalendarzu czerwonym inkaustem wstrzymywano się od pracy fizycznej, zajęć szkolnych i sądowych (festa fori); święta wpisane do kalendarza czarnym atramentem miały charakter wewnątrzkościelny (festa chori).

	beatae Elisabeth	19—XI
	Katherinae virginis et mart.	25—XI
	Andreae apostoli	30—XI
In Decembre:	Nicolai episcopi	6—XII
	Thomae apostoli	20—XII
	Nativitas Domini nostri Ihesu Christi	24[?]-XII
	Stephani prothomartiris	26—XII
	Iohannis ewangelistae	27—XII
	Sanctorum Innocentum	28—XII secundum consuetudinem terrae observatur.

Festivitas Paschalis cum tribus diebus sequentibus, Pentecosten similiter cum tribus diebus sequentibus observetur. Ad haec fratres festivitatem ecclesiae ad domum, in qua manent, pertinentis diligenter observabunt. Possunt etiam fratres festivitates, quae in locis, in quibus habitant, celebrantur, et ipsi pro scandalo vitando celebrare, sed servabunt festivitates locorum, prout requirit solempnitas patronorum ³⁰.

M. Perl bach wydał na podstawie najstarszych rękopisów zakonnych następujący kalendarz:

J a n u a r i u s habet dies XXXI luna XXX				
III	a kal.	Circumcisio Domini	duplex	1
	b IIII	Non. Octava s. Stephani	lectiones III	2
X	c III	Non. Octava s. Johannis	„ III	3
	d II	Non. Octava ss. Innocentum	„ III	4
XIX	e Nonas	vigilia		5
VIII	f VIII	Idus Epiphania Domini	totum duplex	6
	g VII	Idus		7
XVI	a VI	Idus		8
V	b V	Idus		9
	c IIII	Idus Pauli primi Heremitae	commemoratio	10
XIII	d III	Idus		11
II	e II	Idus		12
	f Idus	Octava Epiphaniae IX l. Hilarii et Remigii	com	13
X	g XIX	Kalendas Februarii. Felicis conf.	l III	14
	a XVIII	Kalendas Mauri abbatis	commemoratio	15
XVIII	b XVII	Kalendas Marcelli papae et mart.	l III	16
VII	c XVI	Kalendas Anthonii abbatis	l III	17
	d XV	Kalendas Priscaae virginis	l III	18
XV	e XIII	Kalendas		19
IIII	f XIII	Kalendas Fabiani et Sebastiani mart.	l IX	20
	g XII	Kalendas Angetis virginis	l IX	21
XII	a XI	Kalendas Vincentii martyris	l IX	22
I	b X	Kalendas Emerentianae virginis	com	23
	c IX	Kalendas Thimothei ep. et mart.	l III	24

³⁰ Te same święta są wyliczone w *Statutach* wydanych przez Henniga (s. 100—101).

IX	d VIII	Kalendas Conversio s. Pauli sd. Proiecti mart.	com	25
	e VII	Kalendas Policarpi ep. et mart.	com	26
XVII	f VI	Kalendas Johannis Crisostomi	l III	27
VI	g V	Kalendas Agnetis secundo	l III.	
		Iuliani ep.	com	28
	a IIII	Kalendas		29
XIIII	b III	Kalendas Mathiae episcopi	com	30
III	c II	Kalendas		31
		Nox habet horas XVI dies VIII.		
		Februarius habet dies XXVIII luna XXIX		
	d	Kalendas Ignatii episcopi et mart.	l III	1
XI	e IIII	Non. Purificatio S. Mariae	td	2
XIX	f III	Non. Blasii episcopi et martyris	l III	3
VIII	g II	Non. Anniversarium parentum	l IX	4
	a Nonas	Agathae virginis et martyris	l IX	5
XVI	b VIII	Idus. Vedasti et Amandi ep.	com	6
V	c VII	Idus		7
	d VI	Idus		8
XIII	e V	Idus		9
II	f IIII	Idus. Scolasticae virginis	com	10
	g III	Idus		11
X	a II	Idus		12
	b Idus			13
XVIII	c XVI	Kalendas Martii. Valentini. mart.	l III	14
VII	d XV	Kalendas		15
	e XIIII	Kalendas		16
XV	f XIII	Kalendas		17
IIII	g XII	Kalendas. Symeonis ep. Iero- solymitani et mart.	l III	18
	a XI	Kalendas		19
XII	b X	Kalendas		20
I	c IX	Kalendas		21
	d VIII	Kalendas. Cathedra s. Petri apostoli	l III	22
IX	e VII	Kalendas vigilia		23
	f VI	Kalendas. Mathiae apostoli	duplex	24
XVII	g V	Kalendas		25
VI	a IIII	Kalendas		26
	b III	Kalendas		27
XIIII	c II	Kalendas		28
		Nox habet horas XIIII dies X.		
		Martius habet dies XXXI luna XXX		
III	d Kal.	Albini episcopi et martyris	com	1
	e VI	Non.		2
XI	f V	Non.		3
	g IIII	Non.		4
XIX	a III	Non.		5

VIII	b II	Non.		6
	c Nonas	Perpetuae et Felicitatis	com	7
XVI	d VIII	Idus		8
V	e VII	Idus		9
	f VI	Idus		10
XIII	g V	Idus		11
II	a IIII	Idus. Gregorii papae	1 IX	12
	b III	Idus		13
X	c II	Idus		14
	d Idus			15
XVIII	e XVII	Kalendas Aprilis		16
VII	f XVI	Kalendas		17
	g XV	Kalendas. Alexandri episcopi et mart.	com	18
XV	a XIII	Kalendas		19
III	b XIII	Kalendas		20
	c XII	Kalendas. Benedicti abbatis	1 IX	21
XII	d XI	Kalendas		22
I	e X	Kalendas		23
	f IX	Kalendas		24
IX	g VIII	Kalendas. Annunciatio Domi- nica	td	25
	a VII	Kalendas		26
XVII	b VI	Kalendas. Resurrectio Domini		27
VI	c V	Kalendas		28
	d IIII	Kalendas		29
XIII	e III	Kalendas		30
III	f II	Kalendas		31
		Nox habet horas XII dies. XII.		
		Aprilis habet dies XXX luna XXIX		
	g Kal.			1
XI	a IIII	Non.		2
	b III	Non.		3
XIX	c II	Non. Abmrosii episcopi	1 IX	4
VIII	d Nonas			5
XVI	e VIII	Idus		6
V	f VII	Idus		7
	g VI	Idus		8
XIII	a V	Idus		9
II	b IIII	Idus		10
	c III	Idus		11
X	d II	Idus		12
	e Idus			13
XVIII	f XVIII	Kalendas Maii. Tyburtii et Va- leriani mart.	1 III	14
VII	g XVII	Kalendas		15
	a XVI	Kalendas		16
XV	b XV	Kalendas		17
III	c XIII	Kalendas		18
	d XIII	Kalendas		19

XII	e XII	Kalendas		20
I	f XI	Kalendas		21
	g X	Kalendas		22
IX	a IX	Kalendas. Georgii martyris	1 IX	23
	b VIII	Kalendas		24
XVII	c VII	Kalendas. Marci evangelistae	sd	25
VI	d VI	Kalendas		26
	e V	Kalendas		27
XIII	f III	Kalendas. Vitalis martyris		28
III	g III	Kalendas		29
	a II	Kalendas		30
		Nox habet horas VIII dies XVI.		
		M a i u s habet dies XXXI luna XXX		
XI	b Kal.	Philippi et Iacobi apostolorum	d	1
	c VI	Non. Translatio s. Elisabeth	sd	2
XIX	d V	Non. Inventio sanctae Crucis	sd ³¹	3
VIII	e III	Non. Quiriaci episcopi et mart.	com	4
	f III	Non.		5
XVI	g II	Non. Iohannis ante Portam Latinam	1 IX	6
V	a Nonas			7
	b VIII	Idus		8
XIII	c VII	Idus		9
II	d VI	Idus. Gordiani et Epimachii mart.	1 III	10
	e V	Idus.		11
X	f III	Idus. Nerei, Achillei et Pancratii mart.	1 III	12
	g III	Idus		13
XVIII	a II	Idus		14
VII	b Idus			15
	c XVII	Kalendas Iunii		16
XVI	d XVI	Kalendas		17
III	e XV	Kalendas		18
	f XIII	Kalendas. Potentianae virginis com		19
XII	g XIII	Kalendas		20
I	a XII	Kalendas		21
	b XI	Kalendas		22
IX	c X	Kalendas		23
	d IX	Kalendas		24
XVII	e VIII	Kalendas. Urbani papae martyris	1 III	25
VI	f VII	Kalendas		26
	g VI	Kalendas		27
XIII	a V	Kalendas		28
III	b III	Kalendas		29
	c III	Kalendas		30
XI	d II	Kalendas. Petronillae virginis com		31
		Nox habet horas VIII dies XVI.		

³¹ totum duplex set H.M. Werner von Orseln, s. dessen Gesetze, c. 1.

I u n i u s habet dies XXX luna XXIX

	e Kal.	Nicomedis martyris	com	1
XIX	f IIII	Non. Marcellini et Petri mart	1 III	2
VIII	g III	Non.		3
XVI	a II	Non.		4
V	b Nonas			5
	c VIII	Idus		6
XIII	d VII	Idus		7
II	e VI	Idus. Medardi episcopi	com	8
	f V	Idus. Primi et Feliciani mar- tyrum	1 III	9
X	g IIII	Idus.		10
	a III	Idus. Barnabae apostoli	1 IX	11
XVIII	b II	Idus. Basilidis, Cyrini, Naboris et Nazarii mart.	1 III	12
VII	c Idus			13
	d XVIII	Kalendas Iulii		14
XV	e XVII	Kalendas. Viti, Modesti et Cre- scentiae mart.	1 III	15
IIII	f XVI	Kalendas. Cyrici et Iulitae mart.	com	16
	g XV	Kalendas		17
XII	a XIII	Kalendas. Marci et Marceliani mart.	1 III	18
I	b XIII	Kalendas. Gervasii et Prothasii mart.	1 III	19
	c XII	Kalendas		20
IX	d XI	Kalendas		21
	e X	Kalendas. Paulini episcopi et conf.	1 III	22
XVII	f IX	Kalendas vigilia		23
VI	g VIII	Kalendas. Nativitas s. Iohannis Bapt.	d	24
	a VII	Kalendas		25
XIIII	b VI	Kalendas. Iohannis et Pauli mart.	1 IX	26
III	c V	Kalendas		27
	d IIII	Kalendas. Leonis papae vigilia	com.	28
XI	e III	Kalendas. Petri et Pauli ap. duplex,	1 IX	29
	f II	Kalendas. Commemoratio s. Pa- uli ap.	1 IX	30

Nox habet horas VI dies XVIII.

J u l i u s habet dies XXXI luna XXX

XIX	g Kal.	Octava s. Iohannis Baptistae	1 IX	1
VIII	a VI	Non. Processi et Martiniani mart.	com	2
	b V	Non.		3
XVI	c IIII	Non. Translatio s. Martini ep.	com	4

V	d III	Non.		5
	e II	Non. Octava apostolorum Petri et Pauli	1 IX	6
XIII	f Nonas			7
	g VIII	Idus		8
	a VII	Idus		9
X	b VI	Idus. Septem fratrum	1 III	10
	c V	Idus		11
XVIII	d IIII	Idus		12
VII	e III	Idus. Margaretæ virg. et mart.	1 IX	13
	f II	Idus		14
XV	g Idus	Kalendas Augusti		15
IIII	a XVII	Kalendas		16
	b XVI	Kalendas		17
XII	c XV	Kalendas		18
I	d XIIII	Kalendas		19
	e XIII	Kalendas		20
IX	f XII	Kalendas. Praxedis virginis	1 III	21
	g XI	Kalendas. Mariæ Magdalenaæ, sd	1 IX	22
XVII	a X	Kalendas. Apollinaris mart.	1 III	23
VI	b IX	Kalendas. Christinae virg. vigilia	com	24
	c VIII	Kalendas. Iacobi ap. d. Christophori mart.	com	25
XIIII	d VII	Kalendas. Annae matris genitricis Domini	com ³²	26
III	e VI	Kalendas		27
	f V	Kalendas. Pantaleonis, Nazarii et Celsi mart.	1 III	28
XI	g IIII	Kalendas. Felicis, Simplicii, Faustini et Beatricis mart.	1 III	29
XIX	a III	Kalendas. Abdon et Sennen martyrurum	1 III	30
	b II	Kalendas. Germani episcopi Nox habet horas VIII dies XVI.	1 III	31
		Augustus habet dies XXXI luna	XXX	
VIII	c Kal.	Ad Vincula Petri, Machabeorum	1 IX. Septem com	1
XVI	d IIII	Non. Stephani papae et martyris	1 III	2
V	e III	Non. Inventio s. Stephani	1 IX	3
	f II	Non.		4
XIII	g Nonas	Dominici confessoris	1 IX	5
II	a VIII	Idus. Transfiguratio Domini Sixti et Felicissimi et Agapite	1 IX com	6
	b VII	Idus. Donati episcopi et martyris	com	7

³² semiduplex seit Werner von Orseln, s. dessen Gesetze, c. 1.

X	c VI	Idus. Cyriaci et sociorum eius	l III	8
	d V	Idus. Romani mart. com. vigilia		9
XVIII	e IIII	Idus. Laurentii martyr	sd	10
VII	f III	Idus. Tyburtii martyr	com	11
	g II	Idus		12
XV	a Idus	Ipoliti et sociorum eius marty-		
		rum	l IX	13
IIII	b XIX	Kalendas Septembris. Eusebii		
		conf. vigilia	com	14
	c XVIII	Kalendas. Assumptio sanctae		
		Mariae	td	15
XII	d XVII	Kalendas		16
I	e XVI	Kalendas. Octava s. Laurentii		
		mart.	l IX	17
	f XV	Kalendas. Agapiti martyr	com	18
IX	g XIII	Kalendas		19
	a XIII	Kalendas. Bernhardi abbatis	l IX	20
XVII	b XII	Kalendas		21
VI	c XI	Kalendas. Octava Assumptionis,	l IX	
		Tymothei et Symphoriani	com	22
	d X	Kalendas. Zachei, ep. Jerosoly-		
		mitani com. vigilia		23
XIIII	e IX	Kalendas. Bartholomei apostoli	d	24
III	f VIII	Kalendas		25
	g VII	Kalendas		26
XI	a VI	Kalendas. Rufi martyr	com	27
XIX	b V	Kalendas. Augustini episcopi	d	
		Hermetis martyr	com	28
	c IIII	Kalendas. Decollatio s. Johan-		
		nis Bapt	l IX	
		Sabinae virginis	com	29
VIII	d III	Kalendas. Felicis et Adaucti		
		mart.	com	30
	e II	Kalendas		31
		Nox habet horas X dies XIII.		
		September habet dies XXX luna XXIX		
XVI	f Kal.	Egidii abbatis	l III	1
V	g IIII	Non.		2
	a III	Non.		3
XIII	b II	Non.		4
II	c Nonas			5
	d VIII	Idus		6
X	e VII	Idus		7
	f VI	Idus. Nativitas sanctae Mariae	td	8
XVIII	g V	Idus. Gorgonii martyr	com	9
VII	a IIII	Idus		10
	b III	Idus. Prothi et Iacinti marty-		
		rum	com	11
XV	c II	Idus		12
IIII	d Idus	Maurilii episcopi et confessoris	com	13

	e XVIII	Kalendas Octobris. Exaltatio sanctae Crucis	sd ³³	14
XII	f XVII	Kalendas. Octava s. Mariae Nocomedis martyris	l IX. com	15
I	g XVI	Kalendas. Anniversarium familiarium et benefactorum Ordinis. Eufemiae virg	com	16
	a XV	Kalendas. Lamperti ep. et mart.	l III	17
IX	b XIII	Kalendas		18
	c XIII	Kalendas		19
XVII	d XII	Kalendas Vigilia		20
VI	e XI	Kalendas. Mathaei apostoli	d	21
	f X	Kalendas. Mauritii et soc. eius, mart.	l IX	22
XIII	g IX	Kalendas		23
III	a VIII	Kalendas		24
	b VII	Kalendas. Cleophae discipuli Domini	l III	25
XI	c VI	Kalendas		26
XIX	d V	Kalendas. Cosmae et Damiani martyrum	l IX	27
	e III	Kalendas		28
VIII	f III	Kalendas. Michaelis arch.	d	29
	g II	Kalendas. Ieronimi praesbiteri	l IX	30
		Nox habet horas XII dies XII.		
		October habet dies XXXI luna XXX		
XVI	a Kal.	Remigii apostoli Germani, Vedasti	l III. com	1
V	b VI	Non. Leodegarii episcopi et mart.	com	2
XIII	c V	Non.		3
II	d III	Non. Francisci confessoris	l IX	4
	f II	Non.		5
X	e III	Non. Fidis virginis	com	6
	g Nonas	Marci papae Sergii, Apulei, Marcelli et Bachi	l III. com	7
XVIII	a VIII	Idus		8
VII	b VII	Idus. Dionisii et soc. eius	l IX	9
	c VI	Idus. Anniversarium fratrum et sororum Ordinis		10
XV	d V	Idus		11
III	e III	Idus		12
	f III	Idus		13
XII	g II	Idus. Kalixti papae et martyris	l III	14
I	a	Idus		15

³³ *Die Statuten* (Perlbach), s. 147: Gesetz Werners von Orseln. Wir brüder Wernher höchmeister des Tüezen ordens wellen unde gebîten, daz man ober allen den orden beide höchgezt des heiligen crüzes begê mit totum duplex unde mit der vîre unde Sente Annentag mit semiduplex âne vîre.

	b XVII	Kalendas Novembris		16
IX	c XVI	Kalendas. Marthae sororis La- zari	com	17
	d XV	Kalendas. Lucae ewangelistae	d	18
XVII	e XIII	Kalendas		19
VI	f XIII	Kalendas		20
	g XII	Kalendas. Undecim milium vir- ginum	1 IX	21
XIII	a XI	Kalendas. Marci episcopi et mart.	com	22
III	b X	Kalendas		23
	c IX	Kalendas		24
XI	d VIII	Kalendas. Crispini et Crispini- niani mart.	com	25
XIX	e VII	Kalendas		26
	f VI	Kalendas vigilia		27
VIII	g V	Kalendas. Simonis et Iudae apost.	d	28
	a IIII	Kalendas. Narcisci episcopi et conf.	com	29
XVI	b III	Kalendas		30
V	c II	Kalendas. Quintini mart. vigilia	com	31
		Nox habet XIII dies X.		
		Novem ber habet dies XXX luna	XXX	
	d Kal.	Omnium Sanctorum	td	1
XIII	e IIII	Non. Commemoratio Omnium fid. def.	1 IX	2
II	f III	Non.		3
	g II	Non.		4
X	a Nonas			5
	b VIII	Idus. Leonardi confessoris	com	6
XVIII	c VII	Idus		7
VII	d VI	Idus. Quatuor coronatorum	1 III	8
	e V	Idus. Theodori martyris	1 III	9
XV	f IIII	Idus. Martini papae et martyris	com	10
IIII	g III	Idus. Martini episcopi	sd	11
	a II	Idus		12
XII	b Idus	Bricci episcopi et confessoris	com	13
I	c XVIII	Kalendas Decembris		14
	d XVII	Kalendas		15
IX	e XVI	Kalendas		16
	f XV	Kalendas		17
XVII	g XIII	Kalendas. Octava s. Martini	1 IX	18
VI	a XIII	Kalendas. Elisabeth	td	19
	b XII	Kalendas		20
XIII	c XI	Kalendas		21
III	d X	Kalendas. Ceciliae virginis	1 IX	22
	e IX	Kalendas. Clementis papae et mart.	1 IX	23

XI	f VIII	Kalendas. Crisogoni martyris	com	24
XIX	g VII	Kalendas. Katherinae virginis	sd	25
	a VI	Kalendas. Octava s. Elisabeth	l IX	26
VIII	b V	Kalendas. Agricolaë et Vitalis mart.	com	27
	c IIII	Kalendas		28
XVI	d III	Kalendas. Saturnini ep. et mart. vigilia	com	29
V	e II	Kalendas. Andreae apostoli	d	30
		Nox habet horas XVI dies VIII.		
		December habet die XXXI luna	XXX	
XIII	f Kal.	Eligii episcopi	com	1
II	g IIII	Non.		2
	a III	Non.		3
X	b II	Non. Barbarae virginis et mart	com ³⁴	4
	c Nonas	Sabbae abbatis	com	5
XVIII	d VIII	Idus. Nicolai episcopi	sd	6
VII	e VII	Idus. Octava s. Andreae	com	7
	f VI	Idus		8
XV	g V	Idus		9
IIII	a IIII	Idus		10
	b III	Idus. Damasi papae	com	11
XII	c II	Idus		12
I	d Idus	Luciae virginis	l IX	13
	e XIX	Kalendas Ianuarii		14
IX	f XVIII	Kalendas		15
	g XVII	Kalendas. Hic incipitur O Sa- pientia		16
XVII	a XVI	Kalendas. Lazari episcopi et mart.	com	17
VI	b XV	Kalendas		18
	c XIII	Kalendas		19
XIIII	d XIII	Kalendas vigilia		20
III	e XII	Kalendas. Thomae apostoli	d	21
	f XI	Kalendas		22
XI	g X	Kalendas		23
XIX	a IX	Kalendas vigilia		24
	b VIII	Kalendas. Nativitas Domini	td	25
VIII	c VII	Kalendas. Stephani prothomar- tyris	td	26
	d VI	Kalendas. Iohannis ap. et ewang.	td	27
XVI	e V	Kalendas. Sanctorum Innocen- tum	l IX	28
V	f IIII	Kalendas. Thomae archiep. et mart.	l IX	29
	g III	Kalendas		30
XIII	a II	Kalendas. Silcestri papae	l IX	31
		Nox habet horas XVIII dies VI.		

³⁴ semiduplex seit Luther von Braunschweig, s. Gesetze deselben, c. 2.

H. Grotefend oparł się w publikacji kalendarza Zakonu Niemieckiego na późniejszych zabytkach:

Januar		23. Vigilia	
1. Circuncisio Domini	td	24. Matthiae ap.	d
2. 8 ^a Stephani protom.	III 1	März	
3. 8 ^a Johannis ap. ev.	III 1	1. Albini ep. cf.	com
4. 8 ^a Innocentium	III 1	7. Perpetuae et Felicitatis v. m.	com
5. Vigilia		12. Gregorii pp. cf.	d
6. Epiphania Domini	td	17. Gertrudis v.	
10. Pauli primi herem.	com	19. Alexandri ep. m.	com
13. 8 ^a Epiphaniae	IX 1.	21. Benedicti abb.	IX 1
Hilarii et Remigii ep.	com	25. Annuntiatio Mariae v.	td
14. Felicis pb.	III 1	April	
15. Mauri abb.	III 1	4. Ambrosii ep. cf.	d
16. Marcelli pp. m.	III 1	14. Tiburtii et Valeriani m.	III 1
17. Antonii abb.	III 1	23. Georgii m.	d
18. Priscae v. m.	III 1	Adalberti ep. m. [fehlt 4]	td
20. Fabiani et Sebastiani m.	IX 1	24. [Georgii m. Sambiensis 1.2]	d
21. Agnetis v. m.	IX 1	25. Marci ev.	sd
22. Vincentii m.	IX 1	28. Vitalis m.	III 1
23. Emerentianae v. m.	com	Mai	
24. Timothei ap. m.	III 1	1. Philippi et Jacobi ap.	d
25. Conversio Pauli ap.	d	[Walpurgae v. 4.	com]
Proiecti m.	com	2. Traslatio Elisabeth	d
26. Policarpi ep. m.	com	Anastasio ep. m.	com
27. Johannis Chrisostomi	III 1	[Athanasii m. 4]	
28. Agnetis secundo	III 1	3. Inventio Crucis	td
Juliani ep.	com	4. Corona Domini [fehlt 4]	d
29. [Valerii ep. 4]		Quiriaci ep. m.	com
30. Matthiae ep. cf.	com	6. Johannis ante portam Lati-	
[Aldegundis v. 4]		nam	IX 1
Februar		8. Stanislai ep. m. [fehlt 4]	d
1. Ignatii ep. m.	IX 1	10. Gordiani et Epimachi m.	III 1
2. Purificatio Mariae	td	12. Nerei et Achillei [et Pancra-	
3. Blasii ep. m.	III 1	tii 4]	III 1
4. [Anniversarium parentum 1.2.3.4]		13. Servatii ep. cf. [fehlt 1.2.3]	com
5. Agathae v. m.	IX 1	19. Potentianae v.	com
6. Dorotheae v. m.		25. Urbani pp. m.	com
	sd	31. Petronellae v.	com
Vedasti et Amandi ep.	com	Juni	
7. [Theodosiae v. 4]		1. Nicomedis m.	com
8. [Pauli ep. 4]		2. Marcellini et Petri m.	IX 1
9. [Apolloniae v. m. 1.2.3.4]	III 1.	3. Erasmi ep. m. [fehlt 4]	III 1
10. Scolasticae v.	com	5. [Bonifacii m. 4]	IX 1
11. [Desiderii m. 4]		8. Medardi ep. cf.	com
12. [Eulaliae v. m. 4]		9. Primi et Feliciani m.	III 1
14. Valentini pb. m.	III 1	11. Barnabae ap.	d
16. [Julianae v. 4]		12. Basilidis, Cirini, Naboris et	
18. Simeonis ep. m.	III 1	Nazari m.	III 1
22. Cathedra Petri ap.	IX 1		

15. Viti, Modesti et Crescentiae m.	III 1	5. Dominici cf.	IX 1
16. Cirici et Julittae m.	com	6. Transfiguratio Domini	d
[Julianae v. 4]	com	Sixti, Felicissimi et Agapiti m.	com
18. Marci et Marcelliani m.	III 1	7. Donati ep. m.	com
19. Gervassi et Prothasii m.	III 1	[Afrae m. 4]	
21. [Albani m. 4]	IX 1	8. Ciriaci et soc. m.	III 1
22. Decem milia martyrum	IX 1	9. Romani m.	com
Paulini ep. cf.	com	Vigilia	
23. Vigilia		10. Laurentii m.	d
24. Nativitas Johannis B.	d	11. Tiburtii m.	com
26. Johannis et Pauli m.	IX 1	12. [Eupli m. 4]	com
28. Leonis pp.	com	13. Ypoliti et soc. m.	IX 1
Vigilia		14. Eusebii cf.	com
29. Petri et Pauli ap.	d	Vigilia	
30. Commemoratio Pauli	sd	15. Assumptio Mariae v.	td
Juli		16. [Rochi cf. 3]	
1. 8 ^a Johannis Bapt.	IX 1	17. 8 ^a Laurentii m.	IX 1
Vigilia		18. Agapiti m.	com
2. Visitatio Mariae [fehlt 4]	td	19. [Magni m. 4]	com
Processi et Martiniani m.	com	20. Bernardi abb.	IX 1
4. Translatio Martini	com	22. 8 ^a Assumptionis M. Timothei	
6. 8 ^a Petri et Pauli	IX 1	et Symphoriani m.	com
8. [Kiliani et soc. 4]	IX 1	23. Zachei ep. Jeros,	com
9. 8 ^a Visitationis Mariae [fehlt 4]	IX 1	Vigilia	
10. Septem fratrum m.	III 1	24. Bartholomei ap.	d
13. Margarethae v. m.	d	27. Ruffi m.	com
15. Divisio apostolorum	d	28. Augustini ep.	d
18. [Arnolfi cf. 4]		Hermetis m.	com
21. Praxedis v.	III 1	29. Decollatio Johannis Baptistae	IX 1
22. Mariae Magdalena	d	Sabinae v.	com
23. Apollinaris m.	III 1	30. Felicis et Adaucti m.	com
24. Christinae v. m.	com	September	
Vigilia		1. Egidii abb.	III 1
25. Jacobi ap.	d	2. [Antonii ep. m. 2]	
Christoferi et Cucufati m.	com	7. [Reginae v. 4]	com
26. Annae matris Mariae	d	8. Nativitas Mariae v.	td
27. [Septem dormientium 1.2.3]		Adriani m.	com
28. Pantaleonis, Nazarii et Celsi m.	III 1	9. Gorgonii m.	com
29. Felicis, Simplicii, Faustini et		[Gordiani daneben 4]	
Beatricis m.	III 1	11. Proti et Jacincti m.	com
30. Abdon et Sennen m.	III 1	13. Maurilli ep. cf.	com
31. Germani ep. cf.	III 1	[Materni ep. 4]	
August		14. Exaltatio Crucis	td
1. Ad Vincula Petri	IX 1	Cornelii et Cipriani m.	com
Machabeorum m.	com	15. 8 ^a Nativitatis Mariae	IX 1
2. Stephani pp. m.	III 1	Nicomedis m.	com
3. Inventio Stephani protom.	IX 1	16. Eufemiae v. m.	com
4. [Justini ep. cf. 4]	com	17. Lamperti ep. m.	III 1
		20. Vigilia	
		21. Matthei ap. et. ev.	d

22. Mauritii et soc. m.	IX 1	8. Quatuor coronatorum m.	III 1
25. Cleophae disc. Chr. m.	III 1	9. Theodori m.	III 1
27. Cosmae et Damiani m.	IX 1	10. Martini pp. m.	com
28. Wenceslai m.	IX 1	11. Martini ep. cf.	d
29. Michaelis arch.	d	Mennae m.	com
30. Hieronymi pb.	d	13. Briccii ep. cf.	com
October		18. 8 ^a Martini	IX 1
1. Remigii ep. cf.	III 1	19. Elisabeth vid.	td
Germani et Vedasti ep.	com	21. Praesentatio Mariae in tem- plum	td
2. Leodegarii ep. m.	com	22. Ceciliae v. m.	IX 1
4. Francisci cf.	IX 1	23. Clementis pp. m.	
6. [Fidis v. 1.2.3.4]	com	24. Crisogoni m.	com
7. Birgittae [fehlt 4]	d	25. Katherinae v. m.	d
Marci pp.	III 1	Petri Alexandrini	com
Marcelli, Apulei, Sergii et Bachi m.	com	26. 8 ^a Elisabeth	IX 1
9. Dionisii et soc. m.	IX 1	Lini pp. [fehlt 1.2.3.4.]	
10. Anniversarium fratrum et sororum		27. Agricolae et Vitalis m.	com
14. Calixti pp. m.	III 1	28. [Bilhildis v. 4]	
15. Hedwigis vid. [fehlt 4]	d	29. Saturnini ep. m.	com
16. [Galli cf. 1.2.4]	com	Vigilia	
[Lulli cf. 4]	com	30. Andreae ap.	d
17. Marthae hospitae Chr.	IX 1	December	
18. Lucae ev.	d	1. Eligii ep. cf.	com
21. Undecim milium v. m.	d	4. Barbareae v. m.	td
22. Marci ep. Jeros. m.	com	5. Sabbae abb.	com
[Severi ep. 4]		6. Nicolai ep. cf.	d
23. [Severini ep. 4]	com	7. 8 ^a Andreae ap.	com
25. Crispini et Crispiniani m.	com	8. Conceptio Mariae V.	td
27. Vigilia		11. Damasi pp. cf.	com
28. Simonis et Judae ap.	d	13. Luciae v. m.	IX 1
29. [Narcisci ep. cf. 1.2.3.4]	com	16. [O Sapientia inc. 1.2]	
31. Quintini m.	com	17. Lazari ep. m.	com
Vigilia		20. Vigilia	
November		21. Thomae ap.	d
1. Omnium Sanctorum	td	24. Vigilia	
2. Commemoratio omnium ani- marum	IX 1	25. Nativitas Domini	td
[Eustachii m. 4]		26. Stephani protom.	td
3. Hupertii ep.	IX 1	27. Johannis ap. ev.	td
6. Leonardi cf.	com	28. Innocentium m.	sd
7. [Willibrordi ep. 4]		29. Thomae ep. m.	IX 1
		31. Silvestri pp.	IX 1

Jako typowo niemieckie święta, występujące do dziś w kościołach Zakonu w Austrii (z *Directorium* D. O. 1936) podaje J. Link³⁵: 3—II Ansgarego bpa Hamburga i Bremy, wyzn. († 865), 13—II Jordana, wyzn. franciszkańskiego (lub dominikańskiego), który działał na terenie Niemiec († 1237), 2—III błog. Agnieszki czeskiej, córki króla Ottokara I,

³⁵ J. Link, jw. s. 61—62.

ksieni klasztoru Klarysek w Pradze († 1282), 16—III błog. Rajmunda opata cysterskiego w Fitero (Hiszpania), założyciela Zakonu rycerskiego z Calatravy († 1168), 20—III Józefa z Arymatei, 26—III Dobrego Łotra, 27—III Nikodema męczennika, 8—IV Alberta patriarchy jeroz., 23—IV Jerzego męczennika, 24—IV Wojciecha bpa i męczennika, 2—V św. Grobu Pańskiego i Przeniesienia zwłok św. Elżbiety, 3—V Znalezienia Krzyża św., 16—V Jana Nepomucena, męczennika tajemnicy spowiedzi, 12—VI Jana von Sahaguna wyznawcy († 1479), 4—VII Udalryka wyznawcy i bpa († 973), 8—VII Eugeniusza III, który kazał głosić św. Bernardowi drugą krucjatę, 9—VII Wszystkich św. Papieży, 29—VI Urbana II papieża, twórcy wypraw krzyżowych, 13—VIII Gertrudy opatki klasztoru Altenburg, młodszej córki św. Elżbiety, 20—VIII Bernarda, doktora Kościoła i kaznodziei wypraw krzyżowych, 25—VIII Ludwika króla, 28—VIII Augustyna, czczonego w sposób szczególny w Zakonie Niemieckim, 14—IX Podwyższenia Krzyża, 22—IX Maurycego i jego towarzyszy, 14—X Brunona męczennika i bpa z Kwerfurtu, zamordowanego w pogańskich Prusach († 1008), 3—XI Huberta wyznawcy i bpa Maastricht († 727), 7—XI Engelberta męczennika, arcybpa Kolonii, który walczył jako uczestnik wypraw krzyżowych przeciw Albigensom, zamordowany † 1225, 11—IX Marcina oficera rzymskiego, bpa Tours, 15—XI Leopolda bohatera wypraw krzyżowych († 1136), ojca słynnego bpa Ottona z Freising historyka wypraw krzyżowych, 19—XI Elżbiety wdowy i opiekunki zakonu, 20—XI Święto N.M.P. Domu Niemieckiego w Jerozolimie, 4—XII Barbary dziewicy i męczenniczki († 306), od czasów wielkiego mistrza Luthera von Braunschweig semiduplex, 6—XII Mikołaja wyzn. i bpa.

Rękopisy krzyżackie umieszczają także dwa święta narzędzi męki Chrystusa: św. Włóczni i Cierniowej Korony. Pierwsze święto Włóczni i Gwoździ Pana ustanowił Innocenty VI (1352—1362) dla Czech i Niemiec. Zlecił arcybiskupowi Moguncji wprowadzenie festum proprium cum speciali officio³⁶. Krzyżacy obchodzili to święto od 1452 r. w piątek po Białej Niedzieli³⁷. Święto Cierniowej Korony, której fragmenty znalazły się na terenie Francji, powstało w Paryżu, gdzie było obchodzone 11—VIII. Najpierw przyjęli do swego proprium Cystersi francuscy w XIII w. Dominikanie zaczęli obchodzić święto Korony, jak w wielu diecezjach od drugiej połowy XIII w. 4—V. Liturgie święta przyjęli Krzyżacy od pruskich domów dominikańskich³⁸. (Zabytki w Bibl. PAN Gdańsk: O 10, O 17, O 18, Q 16, Q 150, F 59, F 61, F 80, F 87, F 166, F 218, F 332, F 396, F 400, F 401, F 402, F 403, F 404, F 405, F 406, F 408, F 409, F 410; Bibl. Sem. Duch. Pelplin: L 5, K 6, L 19, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519).

Krzyżackie kalendarze liturgiczne zaznaczały święto Marty, siostry Łazarza 17—X, które w kalendarzach rzymskich występowało 29—VII.

³⁶ J.J. Kopeć: *Męka Pańska w religijnej kulturze polskiego średniowiecza. Studium nad pasyjnymi motywami i tekstami liturgicznymi*. Warszawa 1975, s. 226.

³⁷ *Die Statuten* (Perlbach), s. 170: „Anno Domini 1452 mgr. Lodwigus Erygshausen constituit in magno capitulo celebrare festum de Lancea Domini sub duplici festo proxima feria sexta post Quasi modo geniti perpetuis temporibus”.

³⁸ J.J. Kopeć: *Męka Pańska*, s. 241—246. H. Grotfend: *Zeitrechnung*, II, 2, s. 28—30.

Święty Marcin, pap. i męcz. poprzedzał o tym samym imieniu bpa, 10—XI, podczas gdy w kalendarzu rzymskim następuje po nim, tzn. 12—XI³⁹. Post adwentowy zaczynał się od św. Marcina 11—XI i trwał 5—6 tygodni przed Bożym Narodzeniem⁴⁰.

II

Po przyjęciu przez Krzyżaków dominikańskiego brewiarza, trzy kapituły posługiwały się nim. Brak jest udokumentowania jaki był stosunek bpów pomezkańskiego i sambijskiego w XIII i XIV w. do tzw. noty zakonu. Zapewne nie było poważniejszych różnic w liturgii i w kalendarzach. Znana jest przecież postawa polityczna biskupów pruskich podczas procesu kanonicznego 1339 r. przeciw zakonowi. Stanęli po stronie wielkiego mistrza⁴¹. Krüger porównuje kalendarze XV w. z listą świąt diecezji pruskich. 38 rozdział ustaw krzyżackich zawiera tabelę uroczystości zakonnych. Synody pomezkański 1411 r. i sambijski 1427 r. podają listę świąt, także festa chori (wewnętrznokościelne), które zostały wprowadzone w tych biskupstwach po przyjęciu noty zakonnej⁴². Wszystkie trzy listy nie mają uroczystości Trójcy Św. wprowadzonej wcześniej 1334 r. (występuje jako niedziela Deus omnium). Dawne uroczystości zakonne są uroczystościami obu diecezji. Uroczystości według zwyczaju krajowego, np. św. Jerzego w pomezkańskiej diecezji obchodzono 23—IV, w Sambii 24—IV, jako festum chori, gdyż w przeddzień miała miejsce uroczystość św. Wojciecha, patrona diecezji. Vincula Petri nie ma na liście obu diecezji, Decollatio Johannis Bapt., Stephani, Johannis Ev. et Innocentium tylko w Pomezanii, brak w Sambii. Uroczystości Wielkanocy i Zielonych św. według kalendarza zakonu i w Pomezanii trwały 4 dni, a w Sambii tylko 3. Święto Conceptionis Mariae, wprowadzone przez wielkiego mistrza Dietricha von Altenburg 1340 r., czczono w Sambii i w Pomezanii tylko jako festum chori. Ustanowione przez Winricha von Kniprode Ascensionis Domini — totum duplex, Corporis Christi (z procesją)⁴³, są na listach diecezji pomezkańskiej i sambijskiej, ale Corporis Christi we wszystkich diecezjach pruskich występuje w drugą niedzielę po Zielonych św. jako festum chori. Jako osobliwe święta diecezji pomezkańskiej Johannis ante portam Latinam i Barbarae, Constantiae, w Sambii — festa chori. Następujące: Spineae Coronae, Divisionis Apostolorum, Marthae, Hupertii, Praesentationis Mariae — w obu biskupstwach. W Sambii jako własne: Dorotheae, X milium militum, Margarethae i Venceslai. Od połowy XV w. nie widać większej różnicy między kalendarzami obu diecezji i zakonu. Prawdopodobnie więcej różnic było w biskupstwie chełmińskim. W mszale (chełmińskim) brak formularza mszalnego Conceptionis Mariae, choć w kalendarzu figuruje jako święto bez podania rytu⁴⁴. Brak jeszcze święta Visitationis Mariae, wprowadzo-

³⁹ J. Link, jw. s. 66, 67. P. Kallenberg, jw. s. 101.

⁴⁰ J. Link, jw. s. 40, 68.

⁴¹ H. Chłopocka: *Procesy Polski z Zakonem Krzyżackim w XIV wieku. Studia źródłoznawcze*. Poznań 1967, s. 151. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 75.

⁴² Krüger, jw. s. 701, 706.

⁴³ Krüger, jw. s. 701.

⁴⁴ Th. Hirsch: *Die Ober=Pfarrkirche*, I, s. 212.

nego później (1390 r.)⁴⁵. W diecezji warmińskiej promulgował Heilsberg w czasie od 1390 do 1415 r. Mszał ma własne święta: Cathedrae Petri, Marci ev., Barnabae, Commemorationis Pauli, Transfigurationis Domini, Lucae ev. Można stwierdzić, że w XV w. były nieznaczne tylko różnice między kościołami krzyżackimi, a diecezjalnymi w biskupstwach chełmińskim, pomezańskim i sambijskim. Krzyżacy skarżyli się jednak na to, że w kościołach trzech diecezji łamano samowolnie liturgiczne ustawy zakonu⁴⁶.

Biskupi warmińscy starali się utrzymać w diecezji niezależność liturgiczną. Bp Jan Stryprock otrzymał od papieża w Awinionie „ordinandi et regulandi huiusmodi officium — non tamen illud diminuendo, sed potius augmentando — plenam et liberam facultatem”⁴⁷. Jego następcy promulgowali święto Visitationis Mariae. W statutach synodalnych brak Trinitatis i Corporis Christi, bo obchodzono je w niedziele jako festa chori⁴⁸. Breviarze warmińskie z XV w. i Kromerowski różnią się od krzyżackich⁴⁹.

Obiektem kultu w Prusach była również Dorota z Mątów Wielkich (na Żuławach)⁵⁰, żona gdańskiego płatnerza Adalberta⁵¹, ur. na początku lutego, lub circa 25 stycznia 1347, a zm. 21 czerwca 1394 r. w Kwidzynie. W Gdańsku przebywała w l. 1363—1393. Pozostawała w kręgu mistycznych doznań i wizji pod wpływem św. Katarzyny Sieneńskiej i pism św. Brygidy szwedzkiej⁵². Po śmierci męża udała się z Gdańska do Kwidzyna. Za radą spowiednika Jana z Kwidzyna reclusa pod schodami w katedrze od 2—V—1393 do śmierci. Pochowana została w podziemiach katedry. Na polecenie wielkiego mistrza Konrada von Jungingen Jan z Kwidzyna spisał jej żywot i objawienia po łacinie i po niemiecku, (mimo, że była krytycznie usposobiona do zakonu)⁵³. Proces beatyfikacyjny był przerywany z powodu różnych przeszkód. Bp chełmiński Jan Lipski, dekretem z 15—IV—1637 r., polecił ją czcić wraz z Jutą z Chełmży jako patronki Prus, szczególnie w diecezji chełmińskiej i pomezańskiej⁵⁴.

⁴⁵ *Die Statuten* (Hennig), s. 142. Krüger, jw. s. 702, 707.

⁴⁶ Krüger, jw. s. 704, 706.

⁴⁷ *Codex diplomaticus Warmienseis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ernlands*, ed. C.P. Woelky, J.M. Saage. Bd. I—II, Mainz 1860—1864, nr 474, s. 481.

⁴⁸ Krüger, jw. s. 707.

⁴⁹ K. Górski: *Łukasz Watzenrode. Życie i działalność polityczna (1447—1512)*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1973, s. 101 (wydanie nowego brewiarza drukowanego w Norymberdze (1494—1497) i nowego mszału (Strassburg 1497).

⁵⁰ A. Liedtke: *Dorota z Mątów (1347—1394)*. W: *Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny. Dzieło zbior. pod red. R. Gustawa*. T. 1, Poznań, Warszawa, Lublin 1971, s. 311—316. Podaje inne brzmienie nazwy miejscowości pochodzenia Doroty.

⁵¹ *Vita Dorotheae Montoviensis magistri Johannis Marienwerder*, herausgegeben von H. Westpfahl unter Mitwirkung von A. Triller, geb. Birch—Hirschfeld. (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands. Bd. 1). Köln, Graz 1964, s. 410.

⁵² M. Biskup: *Pod panowaniem krzyżackim (od 1308 r. do 1454 r.)*. W: *Historia Gdańska*. T. 1, Gdańsk 1978, s. 466—467.

⁵³ K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 103, 104, 120. A. Liedtke: *Dorota z Mątów*, s. 311—316.

⁵⁴ H. Grotefend (*Zeitrechnung*, II, 2, s. 90) umieścił następującą notatkę: „b. Dorothee vid. patronne Prussie († 1394) Juni 25, Pomesanien”. Kult dopiero aprobował pap. Paweł VI (1976 r.). Por. H. Fros, F. Sowa: *Twoje Imię*. Przewodnik on-

Diecezja włocławska przez długi czas graniczyła z diecezjami Zakonu Krzyżackiego, a w pewnym okresie znaczna część jej ziem była zajęta przez Krzyżaków⁵⁵. Posługiwano się między innymi księgami liturgicznymi krzyżackimi⁵⁶. Wizytacje archidiaconatu pomorskiego po ponad pół wieku po sekularyzacji (1583, 1584, 1596, 1597 r.) wykazują, że w wielu parafiach używano brewiarzy, mszałów, antyfonarzy, gradułów i psalterzy krzyżackich⁵⁷. Niemal wszystkie rękopisy i starodruki, którymi posłużyć się do przedstawienia kalendarza krzyżackiego w Polsce, pochodzą z Biblioteki przy kościele Najsw. M.P. w Gdańsku⁵⁸.

mastyczno-hagiograficzny, Kraków 1982, s. 188. K. Górski: *Studia i materiały z dziejów duchowości*, Warszawa 1980, s. 220.

⁵⁵ S. Librowski: *Wizytacje diecezji włocławskiej. Wstęp ogólny do wizytacji*, t. 8: 1964, s. 30—34. W 1309 r. Krzyżacy opanowali podstępnie Pomorze Gdańskie i wcielili je do swego państwa. Pod względem kościelnym ziemie te należały do archidiaconatu pomorskiego, będącego częścią diecezji włocławskiej. Krzyżacy bezskutecznie próbowali trzykrotnie odłączyć archidiaconat pomorski od diecezji włocławskiej i utworzyć z niego i z dekanatu bytowskiego oddzielną diecezję ze stolicą w Gdańsku lub Gniewie. Natomiast na Pomorzu Gdańskim zachowano w liturgii notę niemiecką, nawet po powrocie ziem archidiaconatu do Polski. Np. bp Maciej Drzewicki wznowił na synodzie w Gdańsku 31—X—1516 r. ustawę bpa Krzesława z Kurozwęk głównie przeciwko księżom z Pomorza, którzy przyzwyczaili się do brewiarzy krzyżackich pragnęli takowe zatrzymać w użyciu i wbrew woli ordynariusza pozyskali na to przyzwilęj pap. Aleksandra VI („Prohibitio ne ritus et horae in ecclesia B. Mariae Virginis immutentur 1498”. Statuta synodalia diocesis Wladislaviensis et Pomeraniae. Ed. Z. Chodyński, Varsaviae 1890, s. 35). Th. Hirsch: *Die Ober=Pfarrkirche*, I, s. 214. P. Simson: *Geschichte der Stadt Danzig*. Bd. 1, Danzig 1913, s. 376. J. Fijałek: *O archidiaconacie pomorskim diecezji włocławskiej w XII—XV wieku*. Toruń 1899 (Rocznik TNTor. R. 6) s. 125—172. B. Kumor: *Granice metropolii*, t. 19: 1969, s. 301; t. 20: 1970, s. 258—277. S. Librowski: *Na śladach wczesnośredniowiecznej kolegiaty i kapituły zamkowej św. Michała w Gdańsku*, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 14: 1967, s. 231—244. M. Biskup: *Pod panowaniem krzyżackim*, s. 343 nn, 440. K. Bieszk: *Walka zakonu krzyżackiego*, s. 13, 21—23, 27—28. Tenże: *Wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera zabiegi z r. 1421 o umiędzienie archidiaconatu pomorskiego od diecezji włocławskiej*, „Zapiski T.N.Tor. R. 7: 1928, s. 303, 308, 317. S. Librowski: *Wizytacje diecezji włocławskiej*, t. 10: 1965, s. 149, 182, 191.

⁵⁶ Z. Różański: *Księgi liturgiczne*, s. 148. S. Chodyński: *Organy, śpiew i muzyka w kościele katedralnym włocławskim. Szkic historyczny*. Włocławek 1902, s. 44—45. Statuta synodalia dioec. Wlad. s. 35.

⁵⁷ „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”. R. 4: 1910, nr 1, s. 14—15. *Monumenta historica dioeceseos Wladislaviensis*. (Ed. Z. et. S. Chodyńscy). Fasc. 1—25. Wladislaviae 1881—1912, fasc. XIV. S. Chodyński: *Organy*, s. 51. *Ad historiam ecclesiasticam Pomeraniae Apparatus. Fontes TNTor. I—III: 1897—1899*, z którego niżej cytuję: Używano więc brewiarzy krzyżackich w Oksywiu, Toczewie (1583 r.) s. 20, 60. „Observationes quaedam generales (1584) parochorum decanatum Gedanensis, Mirchoviensis et Pucensis communes errores”, 5: „Nullus breviario utitur Wladislaviensi, sed vel Theutonicorum, vel Gnesnensi, vel Cracoviensi, Vanmiensi”, s. 222. W Grucznie (wizytacja 1598 r.): „Breviarium Ordinis Crucigerorum vetus”, s. 345. Używano również takich gradułów i antyfonarzy (1584) w parafiach: Świekatowo, s. 138, Lubiewo, s. 140, Śliwice, s. 143; (1596 r.): Lalkowy, s. 157, Piaseczno, s. 167; (1583): Góra, s. 15; (1584): Obozin, s. 50, Przysiersk, s. 132, Drzycim, s. 144—145, Jeżewo, s. 145, Komorsko, s. 155, Lalkowy, s. 157, Nowa Cerkiew, s. 162, Opalenie, s. 169, Bzowo, s. 170; (1599): Lipusz, s. 462. W wielu parafiach posługiwano się mszałem krzyżackim (1583): Częłcice — Gemlice, s. 8, Swarzewo, s. 11, Strzelno, s. 13, Starzyn, s. 16, Reda, s. 18, Goręcin, s. 28, Chmielno, s. 28, Kościerzyna, s. 31, Strzecz, s. 37, Kłodawa, s. 41, Godziszewo, s. 51, Gorzędziej, s. 53, 60, 61, Koźminek, s. 64, Subkowy, s. 65, Lalkowy, s. 71, Pieniążkowo, s. 72, Jania, s. 73, Dzierżąno, s. 75, Piaseczno, s. 77, Śliwice, s. 90; (1584): Świekatowo, s. 138, Cerkcyn, s. 142, Jania, s. 160...

⁵⁸ Por. Ms. Mar. Q 189: Catalog der Bibliothek in der Ober=Pfarrkirche St.

KALENDARIUM⁵⁹

J a n u a r i u s

1. Circumcisio Domini: td: Mis 1499, Mis 1519; d: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 59, F 61, F 80, F 87, F 91, F 218, F 332, F 396, F 400, F 401, F 402, F 403, O 10, O 118; IX l: O 17
2. Octava Stephani: IX l: O 10; III l: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 59, F 61, F 80, F 87, F 218, F 396, F 400, F 401, F 402, F 403, O 17, O 18; br: F 91, F 332, Mis 1499, Mis 1519, Q 72
3. Octava Johannis: jak Octava Stephani
4. Octava Innocentum: jak Octava Stephani
5. Vigilia: z wyliczonych ksiąg brak w: Br 1500, F 59, F 87, F 402, O 17, Q 72
6. Epiphania Domini: td: we wszystkich zabytkach; br: L 5, L 19, Q 150
7. Isidori ep.: tylko w F 87 jako br
8. Luciani, Maximiani m.: tylko w F 87
9. Juliani et Basilissae m.: tylko w F 87
10. Pauli primi Eremitae: d: wszystkie księgi prócz F 91 i Q 72 — br
11. Severi cf.: tylko w F 87 — br
12. Johannes pp.: tylko w F 87 — br
13. Octava Epiphaniae: IX l: wszystkie księgi prócz com: F 401, F 402, F 403, O 10
Hilarii et Remigii: com: Br 1492, Br 1504, F 400, F 403, Mis 1499, Mis 1519, O 10; br: L 19, Q 72
14. Felicis in Pincis: IX l: Mis 1519; III l: we wszystkich prócz F 87, F 403 — jako — com i L 19, L 35, Q 72, Q 150 jako — br; brak w O 17, O 18
15. Mauri abb.: III l — wszystkie księgi prócz F 59, F 61, F 332, F 400, F 401, F 403, O 17, O 18, Q 72 — jako com; br: F 402, Q 150
16. Marcelli pp.: III l: we wszystkich księgach; tylko F 401, L 35, Q 72 — br
17. Antonii abb: III l: ten ryt jest zanotowany we wszystkich księgach; Q 72 nie zaznacza go (br)
18. Priscae v.: IX l: Br 1504; III l: wszystkie księgi; wyjątek stanowią F 403 — jako com; br: F 401, L 35, Q 72, Q 150
- 19.
20. Fabiani et Sebastiani: IX l: wszystkie księgi, tylko Br 1504 ma III l; F 408, L 19, L 35, Q 72, Q 150 — br

Marien in Danzig. Von dem Verfasser desselben (Carl Benjamin Lengnich) eigenhändig geschrieben. Danzig 1789, 1790. *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*. Mit einer Einleitung über die Geschichte dieser Bibliothek und 9 Tafeln Abbildungen von Otto Günther. Danzig 1921. Cztery rękopisy pochodzą z Bibl. Sem. Duch. w Pelplinie: L 5, L 6, L 19, L 35. Jeden starodruk (inkunabuł) *Breviarium Dominorum Teutonicorum*. Strassburg. Io. Prüss) 1500. Bibl. OO. Karmelitów Trzewickowych na Piasku. Kraków. GW 5237. Inne *Breviarium secundum notulam Dominorum Teutonicorum*. Nürnberg. Ge. Stuchs, 1504. Bibl. Uniwersytecka we Wrocławiu, sygn. 459260.

⁵⁹ Przy każdym święcie będzie zasygnalizowany stopień rytu, lub brak podania go w poszczególnych księgach.

21. *Agaetis v.*: IX I: we wszystkich zabytkach, tylko F 87, F 408, L 19, L 35, Q 72, Q 150 — br
22. *Vincentii m.*: com: tylko Br 1504; br: L 5, L 19, L 35, Q 72
23. *Emerentianae v. m.*: III I: Br 1500, Br 1504; br: L 19, Q 72; inne notują *commemoratio*
24. *Timothei ep. m.*: III I: we wszystkich księgach prócz: F 218, F 401, L 19, Q 72 — br; w dwóch: Br 1500, Br 1504 — w ogóle brak święta
25. *Conversio s. Pauli*: najwięcej zabytków podaje d: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 59, F 61, F 396, Mis 1499, Mis 1519, O 10, O 18; inne sd: F 80, F 91, F 218, F 400, F 401, F 402, F 403, O 17; w pozostałych — br
[*Proiecti m.*]: com: Br 1492, Br 1500, Br 1504, L 5; br: L 19
26. *Policarpi ep. m.*: wszystkie księgi podają ryt com; br: L 19
27. *Johannis Chrisostomi ep. cf.*: III I — we wszystkich księgach prócz br: L 19, Q 72
28. *Agaetis secundo*: we wszystkich III I, tylko: L 19, L 35, Q 72, Q 150 nie podają stopnia rytu
Juliani: wspomnienie to zanotowały: Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, F 61, F 80, F 218, F 332, F 400, F 403, O 10, L 5, Q 72; bez podania rytu: L 19
29. *Valerii ep.*: występuje w F 87; L 19 — br
30. *Matthiae ep. cf.*: jako wspomnienie
Aldegundis v.: brak w F 59, F 61, F 91
31. *Saturnini m.*: jest tylko w F 87 — br
F e b r u a r i u s
 1. *Ignatii ep. m.*: występuje jako III I, z wyjątkiem Mis 1499, Mis 1519 — IX I; bez podania hierarchii rytu: L 19, Q 72
Brigidae v. III I. Nie występuje w rękopisach: F 410, F 61, F 80, Mis 1499, F 396, F 166, F 332, O 10, O 17, O 18, L 5, L 19, Q 72, Q 150
 2. *Purificatio S. M.*: wszędzie najwyższy ryt td; br: L 35
 3. *Blasii ep. m.*: III I: wszędzie prócz F 410 — br
 4. *Anniversarium parentum*: tylko w Br 1500, O 18 — jako IX I; O 17 wytarty ryt
Magni m. Germani cf.: com — F 87
 5. *Agathae v. m.*: zanotowany ryt IX I wszędzie prócz: F 87, L 5, L 19, L 35, Q 150 — br
 6. *Vedasti et Amandi ep.*: com: w notujących ryt; br: F 87, F 403, L 5, L 19; nie występuje: F 166, F 332, F 400, O 18
Dorotheae v.: d: F 402, Br 1492; sd: Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; IX I: w pozostałych prócz: F 87, F 403, F 410, L 19, L 35, Q 150 — br
 7. *Theodosiae v.*: dopisane w Q 150 — br
 8. *Helena reg.*: com: w F 401
 9. *Apolloniae v. m.*: III I: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 410; jako Com: F 80, F 401, F 396, O 10; dopisane: O 17; br: F 87, L 19
 10. *Scholasticae v. m.*: com: we wszystkich księgach prócz F: 87 i L 19 (bez zaznaczenia stopnia rytu)
 11. *Eufrasiae v.*: br — F 87

12. Eulaliae m.: br — F 87
 - 13.
 14. Valentini m.: we wszystkich zabytkach III l prócz: L 19, L 35,
Q 72 — br
 15. Faustini m. et Felicitatis cf.: br: F 87
 16. Julianae v.: br: F 87
 - 17.
 18. Simeonis ep. m.: III l: zanotowane we wszystkich księgach; O 18:
wytarty ryt; F 87: umieszczenie drugiego świętego, Pan-
taleona m.; w F 59 — brak święta
 19. Juliani m.: br — F 87
Constantiae v.: br — F 401
 20. Felicis cf.: br — F 59, F 80
 - 21.
 22. Cathedra s. Petri: IX l — wszędzie; tylko w F 87, F 410, L 19,
L 35 — br
 23. Vigilia: w F 59, F 91, F 332, F 400, F 401, O 18, Br 1504, Mis 1499,
Mis 1519, F 410, L 19
 24. Matthiae ap.: d: wszędzie prócz: F 402 — sd; O 17, L 5 — III l;
F 59, F 410, L 19, L 35, Q 72 — brak rytu
 - 25.
 26. Felicis, Alexandri: br — F 59
Fortunati ep. cf.: br — F 87, O 18
 - 27.
 28. Romani abb.: br — F 59, F 87
 - 29.
- M a r t i u s
1. Albini ep. m.: com: we wszystkich księgach prócz F 332, w którym
brak święta
 - 2.
 - 3.
 4. Adriani m. br: F 87, F 218, F 401
 - 5.
 6. Quiriaci m. br: F 87
 7. Perpetuae et Felicitatis v. m.: com: wszędzie prócz: F 218, O 17,
Q 150
 - 8.
 9. Cipriani ep. m. br: F 59
 - 10.
 11. Quadraginta martyrum: br: F 91, F 402
 12. Gregorii pp.: występuje jako duplex prócz: F 400, F 401, F 402,
F 403, O 17, Q 16, które podają ryt IX lectionum; brak
zaznaczenia stopnia rytu w F 87, L 35; brak święta Q 150
 - 13.
 14. Leonis pp.: br: F 59, F 87
 15. Longini m.: br: F 59, F 87
Eufemiae v.: br: F 87
 16. Gervàsii et Protasii m.: br: F 87
 17. Gertrudis v.: O 10 podaje ryt duplex; F 400 — IX l; F 80, F 218,
F 401 — com. Pozostałe nie mają oznaczonego rytu.

18. Alexandri ep. m.: w niemal wszystkich księgach święty jest wspomniany (com); brak rytu w F 87, F 91; nie ma wzmianki o nim w O 17.
19. Albani m.: br: F 87
20. Cuthberti ep.: br: F 87
21. Benedicti abb.: we wszystkich występuje ryt IX l; L 35 — br; brak święta w F 410
- 22.
23. Theodori prb.: br: F 59
24. Quirini m.: br: F 87
25. Annuntiatio Domini: td — we wszystkich księgach; br: L 35
- 26.
27. Resurrectio Domini: br: F 87
- 28.
29. Eustachii m.: br: F 87
- 30.
31. Sabbinae v.: br: F 87
Aprilis
 1. Theodora v. m.: br: F 87
 2. Mariae Egiptiacae: br: F 59, F 87
 3. Theodosiae v.: br: F 59
 4. Ambrosii ep.: jako duplex podają: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 59, F 61, F 80, F 218, F 396, F 401, Mis 1499, Mis 1519, O 10; IX l: F 332, F 402, F 403, O 17, Q 16; III l: F 87, F 166; br: F 91, F 410, L 35
- 5.
6. Sixti pp. cf.: br: F 87
7. Eufemiae v. m.: br: F 59
8. Tiburtii [m.]: br: F 59
Perpetui ep.: br: F 87
9. Septem virginum: br: F 87
10. Aprelonii m.: br: F 87
11. Leonis pp: br: F 87
12. Julii et Constantii ep.: br: F 87
13. Eufemiae v.: br: F 87
14. Tiburtii et Valeriani m.: III l: wszystkie; br: F 400, F 401, L 35, Q 72, L 6
15. Lanceae Domini: d: F 80
16. Kalixti et soc.: br: F 87
17. Petri diaconi: III l: F 59
18. Eleutherii m.: br: F 87
19. Leonis pp.: br: F 87
20. Victoris pp. m.: br: F 87
- 21.
22. Gaii pp. m.: br: F 87
23. Georgii m.: d: F 59, F 218, Q 16, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; sd: F 61, F 91, F 332, F 400, O 10; IX l: F 401, F 403, O 17, O 18; br: F 80, F 87, F 166, L 35, Q 72, Q 150

- Adalberti ep. m.: td: Br 1492, Br 1500, Br 1504; IX 1: F 401, F 396; III 1: F 80, F 91, F 402
24. Georgii Sambiensis: mają umieszczone tylko: Br 1492, Br 1500; Br 1504 jako duplex.
25. Marci ev.: d: wszędzie; tylko: F 401, F 402, Mis 1499 mają semiduplex; br: L 35, Q 72, Q 150
26. Marcellini pp. m.: br: F 87
27. Anastasii pp. m.: br: F 59, F 87
28. Vitalis m.: III 1: we wszystkich księgach prócz: F 87, F 401, Q 72, Q 150 — br
29. Petri IX m. de Ordine Praedicatorum: br: F 59, F 401
Tyti disc. apost.: br: F 87
30. Agapiti et Stapini ep.: br: F 87
Quintini [m.]: br: [O 18]
M a i u s
1. Philippi et Jacobi: duplex we wszystkich księgach prócz: F 402 — sd; br: F 87, L 35, K 6, Q 72, Q 150
Walpurgis v.: duplex — umieszczony w jednym tylko rękopisie F 401
2. Translatio Elisabeth: księgi liturgiczne podają różne stopnie rytu: td: F 396; d: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 80, F 400, F 401, O 17, Mis 1499, Mis 1519, Q 16; sd: F 61; IX 1: F 218, F 332; br: F 59, F 87, F 91, F 166, F 402, F 403, L 6, L 35, Q 72, Q 150
Anastasii ep.: com: w większości zabytków; brak w F 80, F 87
3. Inventio s. Crucis: najwyższy ryt totum duplex został zanotowany w przeważającej części zabytków; duplex w F 166, F 218, O 10, O 17; com: O 18; br: L 35
Alexandri et aliorum: występuje tylko w F 166, F 403, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519 jako wspomnienie (com)
4. Quiriaci ep. m.: com: F 80, F 166, F 218, F 332, F 403, F 396, O 10, O 17, O 18, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1519, Q 72
Floriani [m.]: com: F 87, F 401
Corona Domini: d: Br 1492, Br 1500, Br 1505, F 59, F 61, F 218, F 396, Mis 1519, O 10; com: F 91, F 166, F 332; br: F 400, F 401, F 403, O 17, Q 150, F 405
- 5.
6. Joannis ante Portam Latinam: wyjątek stanowią F 401, Q 16 — duplex; F 166 — III 1; wszystkie inne podają — IX 1
7. Juvenalis m.: br: F 87
8. Stanislai ep. m.: td: F 402; d: F 61, F 166, Mis 1499, Mis 1519; sd: F 218, F 332, F 396; IX 1: F 400, O 10, O 18; III 1: Br 1504; br: Br 1492, Br 1500, F 87, F 91, F 401, F 403, Q 16
9. Thymothei ep. m.: br: F 87
10. Gordiani et Epimachi: III 1: we wszystkich badanych księgach liturgicznych prócz F 59, F 87, F 91, F 402, L 35, Q 72 — br; Translatio s. Nicolai: III 1: O 18
11. Mamertani ep.: br: F 87
12. Nerei, Achillei et Pancratii m.: III 1: we wszystkich badanych księ-

- gach liturgicznych prócz F 59, F 87, F 91, F 402, L 35,
Q 72, Q 150 — br;
13. Servatii ep.: com: Br 1492, F 400, Mis 1519; br: F 59, F 87
 14. Victoris m.: br: F 87
 15. Peregrini m.: br: F 87
 16. Brandini cf.: com: F 87
 17. Martii pp.: br: F 87
 - 18.
 19. Potentianae v.: com: we wszystkich księgach prócz tych, które nie
zaznaczają rytu br: F 87, F 91, F 400, F 402, Q 16, Q 72,
Q 150
 20. Basilidis cf.: br: F 87
 21. Valentis m.: br: F 87
 22. Helenae Constantini matris: br: F 59, F 87
 23. Desiderii ep.: br: F 87
 - 24.
 25. Urbani pp. m.: d: F 402; com: F 332, Mis 1499, Mis 1519; br: Q 72,
F 87, L 35; wszystkie pozostałe księgi podają III l
 26. Justini ep.: br: F 59
 27. Bedae prb. br: F 87
Johannis pp. m.: br: F 87
 - 28.
 29. Maximini ep.: br: F 87
Cyrinus (m.): br: F 59
 30. Petronellae v.: com: prawie we wszystkich księgach; br: F 87, F 91,
Q 16
- J u n i u s
1. Nicomedis m.: com: prawie we wszystkich księgach; br: F 87, Q 16
 2. Marcellini et Petri: III l: we wszystkich księgach prócz Mis 1519 —
IX l; F 87, L 35, Q 71, Q 150 — br
 3. Erasmi m.: com: F 80, Q 16; br: F 87, Q 72, Q 150
 4. Cyrini ep. m.: br: F 87
 5. Bonifatii et soc.: występuje bez podania stopnia rytu tylko w. F 87,
F 91, F 400, F 402
 6. Vincentii ep. m.: br: F 87
 7. Luciani m.: br: F 87
 8. Medardi ep. cf.: com: we wszystkich księgach tylko F 87, F 91 nie
zaznaczają stopnia rytu — br
 9. Primi et Feliciani m.: III l: wszystkie księgi podają prócz F 87, L 35,
Q 72, Q 150 — br
 10. Maurini abb.: br: F 87
 11. Barnabae ap.: d: F 59, F 332, F 396, O 10, O 18, Br 1492, Br 1500,
Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; sd: F 80, F 166, F 218, F 400,
F 401, F 402, F 403; IX l: F 61, O 17, Q 16; br: F 87, F 91,
Q 72
 12. Basilidis, Cyrini et aliorum, Naboris, Nazari m.: III l: we wszystkich
zabytkach; F 87, F 401, L 35, Q 72, Q 150 nie zaznaczają
stopnia rytu — br
 13. Antonii cf.: br: F 401
 14. Rufi m.: br: F 87

15. Viti, Modesti et Crescentiae m.: III l: podają wszystkie księgi prócz F 332, F 401 — com; F F 87, L 35, Q 72 — br
16. Cyrici et Julittae m:
Julianae v.: com: święci tego dnia byli wspomniani. F 166 podaje III l; F 87, F 91, F 401, Q 72 — br
17. Potentianae m.: br: F 87
18. Marci et Marcelliani m.: wszystkie księgi notujące ryt podają — III l; br: F 59, F 87, F 332, F 402, L 35, O 10, Q 72
19. Gervasii et Protasii m.: podobnie jak poprzedniego dnia; nie podają rytu tylko księgi: F 87, F 402, Q 72
20. Crispini m.: br: F 87
21. Albani m.: br: F 59, F 87, L 35
22. Decem milium m.: IX l: w większości ksiąg; III l: F 401, O 18; br: F 87
Paulini ep. cf.: com: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 396, F 403, Mis 1499, Mis 1519, O 18, Q 16; br: F 87
Albini m.: br: F 87
23. Vigilia w Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 80, F 400, F 401, F 402, F 403, L 35, Mis 1499, Mis 1519, O 18
24. Nativitas Johannis Bapt.: duplex — podają wszystkie księgi z wyjątkiem F 87, F 218, F 405
25. Febroniae br: F 87, L 35
26. Johannis et Pauli: duplex we wszystkich księgach prócz tych, które nie notują rytu: F 87, F 166, F 405, L 35, Q 72, Q 150
Eligii br: F 87
27. Septem dormientium: br: F 59, F 87
28. Leonis pp.: com: we wszystkich księgach prócz nie notujących rytu: F 87, F 166, F 401, Q 150; brak całkiem w F 59, Q 16, Br 1492, Q 72
Irenei et soc.: br: 332
Vigilia F 61, F 80, F 91, F 218, F 332, F 400, F 401, F 402, F 403, F 396, L 35, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, Q 72, Q 150
29. Petri et Pauli ap.: d: we wszystkich księgach prócz O 17 — IX l; F 87, F 405, Q 72, Q 150
30. Commemoratio s. Pauli: d: F 401, O 17; sd: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 59, F 61, F 80, F 91, F 218, F 332, F 396, Mis 1499, Mis 1519, O 10, O 18; IX l: F 166, F 403, Q 16; br: F 87, L 35, Q 72, Q 150; całkiem brak F 400

Julius

1. Octava Johannis Bapt.: IX l: wszystkie badane księgi podają ten ryt. Wyjątek stanowią: Q 16 — d i te, które nie umieszczają rangi święta: F 59, F 87, F 91, F 401, Q 72
Vigilia: tylko kilka ksiąg wymienia ją: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 218, Mis 1499, Mis 1519
2. Processi et Martiniani: com: zanotowane we wszystkich księgach prócz tych, które nie podają rytu: F 87, L 35, Q 72, Q 150; F 59, F 396, F 400 nie umieszczają wspomnienia o tych świętych.
Visitatio Mariae: td: wszystkie zabytki podają ten najwyższy sto-

- pień rytu. Wyjątek stanowią d: F 401; O 17, O 18 — com; trzy nie oznaczają rytu: F 59, F 405, F 406; trzy inne nie umieściły tego święta: F 87, F 402, F 403
3. Translatio Thomae [Cant.]: br: F 87
 4. Udalrici ep.: br: F 87
Translatio s. Martini cf.: brak w ogóle święta w F 80, F 87, Q 16; w F 401 i Q 72 występuje bez podania rytu; we wszystkich innych zabytkach jest wspomnieniem.
 - 5.
 6. Octava apostolorum: IX l: we wszystkich księgach; wyjątek stanowią: F 87, L 35, Q 72 — br; w Q 16 nie notowane
 7. Willenbrordi ep.: br: F 87
 8. Kiliani et soc.: com: O 18; br: F 59, F 87, F 91, F 402
 9. Octava Visitationis Mariae: brak w F 87, F 332, F 401, F 402, F 403, O 10, O 17, Q 16, Q 72; we wszystkich innych badanych księgach — IX l
 10. Septem fratrum: IX l: Br 1500; br: F 87, F 401, L 35, Q 72; wszystkie pozostałe księgi — III l
 11. Translatio s. Benedicti: br: F 87, F 59
 12. Cleti pp.: br: F 87
 13. Margarethae v.: d: Mis 1499, Mis 1519; sd: F 61, F 80, F 218, F 332, F 396, F 401, O 10; IX l: F 59, F 91, F 166, F 400, F 402, F 403, O 17, O 18, Q 16, Br 1492, Br 1500, Br 1504; br: F 87, Q 72
 - 14.
 15. Divisio apostolorum: d: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 61, F 80, F 166, F 396, F 400, F 401, Mis 1499, Mis 1519, O 18; sd: F 218, O 10, Q 16; IX l: F 59, F 91, F 402; br: F 87, F 332, Q 150
 16. Eustachii ep.: br: F 87
Hilarii m.: br: F 59, F 400
 17. Alexii cf.: com: F 91, F 400, F 402; br: F 59, F 87
 18. Arnolphi cf.: com: F 402; br: F 87, F 91, F 401
 19. Arsenii ep.: br: F 87
 20. Luciani cf.: br: F 87
 21. Praxedis v.: br: F 87, F 401, L 35, Q 16, Q 72; wszystkie inne księgi podają — III l
 22. Mariae Magdalенаe: zróżnicowany jest stopień rytu tego święta, uwidoczniiony w zabytkach: d: Br 1492, Br 1500, Br 1504, F 61, F 80, F 166, F 218, F 396, Mis 1499, Mis 1519, O 10, O 18, Q 16; sd: F 59, F 91, F 332, F 400, F 402; IX l: O 17; br: F 87, F 401, L 35, Q 72, Q 150
 23. Apollinaris m.: br: F 59, F 87, F 401, L 35, Q 72; wszystkie pozostałe księgi podają ryt — III l
 24. Christinae v.: br: F 59, F 87, F 401, L 35, Q 72; brak wzmianki w F 332; inne, liczne księgi umieszczają tylko wspomnienie
Vigilia: zanotowana w F 61, F 80, F 87, F 91, F 218, F 400, F 402, F 403, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519
 25. Jacobi ap.: br: F 87, L 35, Q 72, Q 150; wszystkie inne księgi zaznaczają święto Jakuba rytym duplex

- Christophori m. Cucufati: com: F 61, F 80, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519
26. Annae matris Mariae: d: F 59, O 18, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; sd: F 61, F 80, F 166, F 218, F 332, F 396, O 10; br: F 87, L 35, Q 150, F 405
27. Septem dormientium: br: Br 1492, Br 1500, Br 1504
28. Pantaleonis et aliorum, Nazarii et Celsi: br: F 59, F 87, Q 72, Q 150; w pozostałych księgach — III l
29. Felicis et aliorum, Simplicii, Faustini et Beatricis: br: F 59, F 87, F 332, F 400, L 35, Q 72, Q 150; w pozostałych księgach — III l; nie umieszczone w O 17
30. Abdon et Sennen m.: br: F 87, L 35, Q 72, Q 150; w pozostałych księgach — III l
31. Germani ep. cf.: br: F 87, Q 72; wszystkie pozostałe notują — III l
Augustus
1. Ad vincula Petri: IX l: F 80, F 166, F 218, F 332, F 400, F 403, F 396, O 10, O 17, Q 16, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; com: F 61; br: F 59, F 87, F 91, F 401, F 402, F 405, L 35, O 18, Q 72, Q 150
- Machabeorum: com: F 61, F 218, F 403, O 10, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; br: F 402, Q 150; inne księgi nie umieszczają wspomnienia
2. Stephani pp. m.: br: F 59, F 87, F 332, L 35, Q 72, Q 150; IX l: F 400; wszystkie inne księgi podają — III l
3. Inventio s. Stephani [Gamalielis]: br: F 59, F 87, F 404, F 405, L 35, Q 72; pozostałe księgi zaznaczają ryt — IX l
4. Justini ep. cf.: br: F 59
5. Dominici cf.: br: F 59, F 87, Q 72, Q 150; wszystkie pozostałe księgi podają ryt — IX l
- Oswaldi regis: br: O 17
6. Transfiguratio Domini: święto — duplex prócz jednej księgi F 91, podającej — III l; nie podają rytu: F 59, L 35, Q 16, Q 72, Q 150; nie umieszczają święta: F 87, F 332, F 402
- Sixti, Felicissimi, Agapiti: com: we wszystkich księgach z wyjątkiem br: F 59, F 87, F 402, F 403, Q 16, Q 150; nie notują wspomnienia: F 61, F 80, F 396, F 400, L 35
7. Donati ep. cf. [Aphrae v.]: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 91, F 401, Q 72, Q 150
8. Ciriaci et soc. m.: III l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 401, Q 72
9. Romani m: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 401, F 402
- Vigilia: zanotowana w F 61, F 80, F 87, F 400, F 401, F 402, F 403, L 35, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, Q 72, Q 150
10. Laurentii m.: sd: wszystkie zabytki podają ten ryt; do wyjątków należą: d: F 396, Mis 1499, Mis 1519; IX l: O 17; br: F 404, F 405, Q 72, Q 150
11. Tiburtii ep. m.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 91, F 400, F 401, L 35, Q 72, Q 150

- 12.
13. Hippoliti et soc.: IX l: we wszystkich księgach z wyjątkiem br: F 87, F 91, L 35, Q 72, Q 150; brak święta w F 59
14. Eusebii cf.: com: we wszystkich księgach z wyjątkiem br: F 87, F 91, F 401, F 402, F 403, L 35, Q 150; brak święta w Q 72
Vigilia: nie zanotowana w F 87, F 332, F 396, O 10, O 18, Br 1504
15. Assumptio Mariae: we wszystkich księgach zaznaczony najwyższy stopień rytu — td prócz br: F 401, F 402, F 404, L 35, Q 72, Q 150
16. Arnolphi ep.: br: F 87
17. Octava Laurentii: IX l: we wszystkich księgach z wyjątkiem br: F 87, F 91, Q 72
18. Agapiti m.: com: we wszystkich księgach prócz IX l: F 400; br: F 59, F 87, F 91, L 35, Q 150
19. Magni cf.: br: F 87
20. Bernardi abb.: IX l: we wszystkich księgach prócz F 87, Q 72, Q 150 — br
21. Privati ep. m.: br: F 87
22. Octava Assumptionis Mariae: IX l: we wszystkich księgach prócz F 402 — com; F 87, F 91, Q 72, Q 150 — br; brak święta w F 59
Timophei et Simphoriani m.: com: we wszystkich zabytkach prócz br: F 87, F 401, L 35, Q 72; brak wspomnienia w F 80, F 332, F 396
23. Zachei ep.: com: we wszystkich księgach prócz IX l: O 17; brak wspomnienia w F 59, F 87, F 332, Q 16; br: F 91, F 401
Vigilia: zanotowana w F 61, F 80, F 166, F 218, F 400, F 401, F 403, L 35, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519
24. Bartholomei ap.: d: we wszystkich księgach z wyjątkiem F 91, F 401 — sd; O 18 — IX l; L 35, Q 72, Q 150 — br
- 25.
26. Herenei et Abundi [m.]: br: F 87
27. Rufi m.: com: we wszystkich księgach prócz F 87, F 91 — br
28. Augustini ep.: d: we wszystkich księgach prócz F 400, F 403, O 17 — IX l; F 87, F 405, L 35, Q 72, Q 150 — br
Hermetis m.: com: występuje tylko w F 59, F 61, F 80, F 403, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, Q 72; F 401 — br
29. Decollatio Johannis Bapt.: IX l: we wszystkich księgach prócz F 87, F 332, F 401, F 403, F 405, L 35, Q 72, Q 150 — br
Sabinae v.: com: występuje tylko w F 61, F 166, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; Q 72 — br
30. Felicis et Adaucti m.: com: występuje we wszystkich księgach prócz F 87, L 35, Q 72, Q 150 — br
31. Paulini ep.: br: F 59, F 87
September
 1. Egidii abb.: we wszystkich księgach z wyjątkiem br: F 59, F 87, F 91, F 402, Q 72; brak kalendarza do końca roku w rękopisie F 166
 2. Antonii ep. m.: br: F 87

3. Mansueti ep.: br: F 59
4. Octava s. Augustini: br: F 59
Marcellini m.: br: F 87
5. Martini abb.: br: F 87
6. Magni cf.: br: F 87
Zachariae proph.: — br: F 59
7. Reginae v.: br: F 59, F 87
Vigilia: br: F 403
8. Nativitas s. Mariae: td: we wszystkich księgach prócz IX l: O 17;
br: F 59, F 404, F 405, F 409, L 35, Q 72, Q 150
Adriani m.: com: występuje w następujących księgach: F 403, Br
1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519
9. Gorgonii m.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87,
F 91, F 401, F 402, L 35, Q 72, Q 150
10. Hilarii pp.: br: F 87
11. Prothi et Jacinti m.: com: zanotowane we wszystkich księgach; F 59,
F 87, F 92, F 401, F 402, L 35, Q 72, Q 150 nie podają
stopnia rytu
- 12.
13. Maurilli ep. cf.: com: zanotowana we wszystkich zabytkach prócz
F 402 — sd; F 59, F 87 — br; brak wspomnienia w F 396,
Q 16
Materni ep.: br: F 87
14. Exaltatio s. Crucis: we wszystkich księgach zanotowano najwyższy
stopień rytu — td prócz F 218, F 332 — d; F 87, F 91 —
sd; O 17 — IX l; F 59, F 401, F 402, F 403, F 404, F 405,
L 35, Q 72, Q 150 — br
Cornelii et Cipriani m.: com: F 61, F 332, F 403, Br 1492, Br 1500,
B 1504, Mis 1499, Mis 1519; br: F 401
15. Octava Nativitatis: IX l: we wszystkich księgach prócz com: Q 16;
br: F 80, F 403, O 10, O 17, Q 72; brak święta w rękopi-
sach F 59, F 87
Nicomedis m.: IX l: F 401; com: F 61, F 218, F 400, Br 1492, Br 1500,
Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; br: F 59, F 87, F 402, F 403,
L 35, Q 72, Q 150; brak wspomnienia w F 80, F 396, O 10,
O 17, O 18
16. Luciae v. m.: br: F 332
Anniversarium familiarum et benefactorum Ordinis: br: O 17, Q 16
Eufemiae v.: com: we wszystkich księgach prócz III l: F 396; br:
F 59, F 87, F 91, F 332, F 402, L 35; brak wspomnienia
F 403
17. Lamperti ep., m.: III l: we wszystkich księgach prócz com: F 401;
br: F 59, F 87, O 17, Q 72; brak święta w F 402
- 18.
19. Januarii et soc.: br: F 87
20. Vigilia: jest zanotowana w następujących księgach: F 61, F 89, F 218,
F 400, F 401, F 402, F 403, L 35, Br 1492, Br 1500, Br
1504, Mis 1499, Mis 1519, Q 72
21. Matthei ap.: d: we wszystkich księgach prócz sd: F 91, F 401, F 402;
IX l: O 17; br: F 59, F 87, F 409, L 35, Q 72, Q 150

22. Mauritii et soc.: IX l: wszystkie zabytki zaznaczają stopień tego rytu; do wyjątków należą nie podające go: br: F 59, F 87, F 91, F 402, F 409, L 35, Q 72, Q 150
23. Teclae v., m.: br: F 87, Q 16
24. [Conceptio] Johannis Bapt.: br: O 17 [dopisane]
25. Cleophae disc. Domini: III l: we wszystkich księgach prócz IX l: O 18; br: F 59, F 402, Q 72, Q 150; brak święta w F 87
26. Justinae v.: br: F 87
27. Cosmae et Damiani: IX l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 402, L 35, Q 72
[Translatio] Stanislai ep., m.: IX l: F 401
28. Wenceslai m.: IX l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 401, F 402, Q 150; brak święta w F 332
29. Michaelis arch.: d: we wszystkich księgach prócz IX l: O 17; br: F 59, F 87, F 91, F 332, F 404, F 405, L 35, Q 72, Q 150
30. Hieronymi prb.: d: we wszystkich księgach prócz IX l: F 332, F 402, F 403, O 17, Q 16; br: F 59, F 87, Q 72, Q 150

O c t o b e r

1. Remigii cf.: III l: we wszystkich księgach prócz com: F 61, O 18, Mis 1499, Mis 1519; br: F 59, F 87, F 402, L 35, Q 72
Germani et Vedasti ep.: com: tylko w F 218, F 403, O 17, Br 1492, Br 1504, Q 72
2. Leodegardi ep., m.: we wszystkich księgach prócz III l: F 332; br: F 87, F 400, F 402, O 18; brak wspomnienia w Q 16
Dedicationis ecclesiae: br: Q 16
3. Duodecim ev.: br: F 59
4. Francisci cf.: IX l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 402, Q 72, Q 150
Eutichii m.: br: F 87
5. Appolinaris ep.: br: O 18
6. Fidis v.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 402; brak wspomnienia w F 332, O 10, Mis 1499, Mis 1519
7. Marci pp.: III l: we wszystkich zabytkach prócz com: F 59, F 218; br: F 87, F 396, F 403, L 35, Q 72, Q 150; brak święta w F 402
Marcelli, Apulei [m.]: com: występuje tylko w F 59, F 61, F 218, O 10, Br 1492, Mis 1499, Q 72
Birgittae v.: d: F 396, O 10, Br 1500, Mis 1499, Mis 1519
Sergii et Bacchi [m.]: III l: F 401; com: F 218, F 332, F 396, O 10, O 18, Br 1492, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; br: F 59, F 87, F 402
8. Demetrii m.: br: F 87
9. Dionisii et soc.: IX l: występuje we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 61, F 87, F 402, Q 72, Q 150
10. Gereonis cum soc.: br: F 87
Anniversarium fratrum et sororum Ordinis: br: F 91, F 402, O 18, Q 16, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519
- 11.
- 12.
13. Theophili ep.: br: F 87

14. Calixti pp., m.: III l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 61, F 91, F 402, Q 72, Q 150
 15. Hedwigis ducissae: w badanych księgach zaznaczono zróżnicowany stopień rytu: d: F 61, F 396, Mis 1499, Mis 1519; sd: F 218, O 10; IX l: F 80, F 91, O 18, Q 16; IX l lub III l: Br 1492, Br 1500, Br 1504; com: F 403; br: F 87, F 332, F 400, F 401, F 402, F 405; brak święta w F 59, O 17
 16. Galli cf.: com: F 80, F 396; br: F 59, F 87, F 91, F 400, F 401, F 402, F 403
 17. Marthae hospitis Domini: IX l: Mis 1499; IX l lub III l: Br 1492; III l: F 403; com: F 61, F 80, F 218, F 396, F 401, O 10, O 17, Q 16, Mis 1519; br: F 59, F 87, F 91, F 332, Q 72, Q 150; dopisane: F 402
Florentii ep.: br: F 87
 18. Lucae ev.: d: we wszystkich księgach prócz [s]d: F 401; IX l: O 17; br: F 59, F 87, F 402, L 35, Q 72, Q 150
 19. Pelagiae v.: br: F 87
 - 20.
 21. Undecim milium virginum: IX l: we wszystkich księgach prócz d: F 396, Mis 1499, Mis 1519; sd: F 218; br: F 59, F 87, F 91, Q 72, Q 150
 22. Marci ep., m.: com: we wszystkich księgach prócz III l: F 332; brak wspomnienia w F 87, F 400, Q 16
Severi ep.: com: tylko w F 400, F 401; br: F 87, F 402
 23. Severini ep., cf.: br: F 87, F 401, F 402; dopisane w O 10
 24. Columbani ep.: br: F 87
 25. Crispini et Crispiniani m.: com: we wszystkich księgach prócz kilku: F 87, F 402, O 10, Q 72, Q 150
 26. Amandi cf.: br: F 59, F 87
 27. Vigilia: występuje w księgach: F 59, F 61, F 80, F 218, F 400, F 401, F 402, L 35, O 10, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, Q 72
 28. Simonis et Judae ap.: d: we wszystkich zabytkach prócz sd: F 401, F 402; IX l: O 17; com: F 80; br: F 87, L 35, Q 16, Q 72, Q 150
 29. Narcisci ep., cf.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 87, F 91, Q 16; brak wspomnienia: F 402, O 17, Mis 1499, Mis 1519
 30. Marcelli pp., m.: br: F 87
 31. Quintini m.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 87, F 91, Q 16
Vigilia: F 61, F 80, F 87, F 91, F 400, F 403, O 10, O 18, Q 16, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, L 35, Q 72
- November
1. Omnium Sanctorum: we wszystkich księgach jest zaznaczony najwyższy stopień rytu — td prócz IX l: O 17; br: F 404, F 409, L 6, L 35, Q 72, Q 150; w rękopisie Q 16 brak jest kalendarza od miesiąca października do końca roku
Cesarii m.: br: F 402
 2. Commemoratio animarum: IX l: we wszystkich księgach prócz td, IX l: ten podwójny ryt zaznaczony w rękopisie O 17;

- d: F 91; br: F 59, F 87, F 332, F 409, Q 72; brak święta w F 402, F 403
- Eustachii cum soc., m.: br: F 402
3. Huperti ep.: IX l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 332, F 409; brak święta w F 91, F 402, F 403, O 17
Marciani m.: br: F 87
 4. Perpetuae v.: br: F 59, F 87
Commemoratio aliorum: IX l: O 17
 5. Malachiae ep.: br: F 87
 6. Leonardi cf.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 80, L 6, Q 72; brak wspomnienia w F 87
 7. Willenbrordi ep.: br: F 87
 8. Quatuor coronatorum: III l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 402, F 409, L 6, Q 72
Claudii br: Q 150
 9. Theodori m.: III l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 402, F 409, L 6, Q 72, Q 150
 10. Martini pp., m.: com: we wszystkich księgach prócz III l: F 403, Mis 1499; br: F 59, F 87, F 402, F 409
 11. Martini ep.: sd: we wszystkich księgach prócz d: F 396, O 18, Mis 1499, Mis 1519; IX l, sd: O 17; br: F 404, F 405, F 409, L 6, L 35, Q 72, Q 150
Mennae m.: com: F 61, F 403, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, Q 72
 12. Benedicti et soc.: br: F 87
 13. Bricci ep., cf.: com: we wszystkich księgach prócz III l: F 61; br: F 59, F 87, F 402
 - 14.
 - 15.
 16. Othmari abb.: br: F 87, F 402
 - 17.
 18. Octava Martini: IX l: we wszystkich księgach prócz III l: F 91; br: F 59, F 87, F 403
Romani mon.: br: F 87
 19. Elisabeth vid.: td: we wszystkich księgach prócz IX l: O 17, które jest zanotowane razem z totum duplex; br: F 404, F 405, F 409, L 6, L 35, Q 72, Q 150
 20. Pontiani pp., m.: br: F 87
 21. Praesentatio Mariae: td: F 91, F 400, Mis 1499, Mis 1519; d: F 59, F 61, F 80, F 218, F 396, O 10, O 18, Br 1492, Br 1500, Br 1504; br: F 405, F 409. W L 6 występuje jako duplex pod nazwą Purificatio; IX l: F 401; w O 17 dopisane jako wspomnienie; brak święta w F 87, F 332, F 402, F 403
Columbani m.: br: F 87
 22. Ceciliae v.: IX l: we wszystkich zabytkach prócz sd: Br 1500; br: F 59, F 87, F 402, F 405, F 409, L 35, Q 72, Q 150
 23. Clementis pp., m.: IX l: we wszystkich księgach prócz com: F 409; br: F 59, F 87, F 402, F 404, F 405, L 6, L 35, Q 72, Q 150; brak święta w Br 1500

24. Chrisogoni m.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 402, L 6, L 35; brak wspomnienia w F 409, Br 1500
25. Katharinae v.: sd: we wszystkich księgach prócz F 91, F 332, F 396, O 10, Mis 1499, Mis 1519 — jako d; IX l: O 17; com: O 18, Q 72; br: F 401, F 403, F 404, F 405, F 409, L 6, L 35, Q 150
Petri Alexandrini m.: com: F 61, F 403, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519
26. Octava Elisabeth: IX l: we wszystkich księgach prócz br: F 59; brak oktawy w F 87, F 402
Mercurii m.: br: F 402
Lini pp.: br: F 87
27. Vitalis et Agricolae m.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 401, K 6
- 28.
29. Saturnini m.: com: we wszystkich księgach prócz F 59, F 87, F 402, L 6, O 17
Vigilia: F 61, F 80, F 91, F 218, F 400, F 401, F 402, F 403, F 408, L 35, O 18, Q 72
30. Andreae ap.: d: we wszystkich księgach; wyjątek stanowią IX l, td: O 17; br: F 59, F 87, F 408, L 35, Q 150
- December
1. Eligii ep.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 401; za-tarty ryt w O 17; brak wspomnienia w F 87, F 332, F 402
Chrisanti, Mauri m.: br: F 87
 2. Longini m.: br: F 59, F 87
 - 3.
 4. Barbarae v.: w badanych księgach podano różny stopień rytu: td: Mis 1499, Mis 1519; d: F 91; sd: F 61, F 80, F 218, F 396, F 400, Br 1492, Br 1500, Br 1504, O 18; IX l: F 332, F 403, O 17; br: F 59, F 87, F 402, F 408, L 35, O 10, Q 72, Q 150
 5. Sabbae abb.: com: we wszystkich księgach, prócz br: F 59, F 401, F 402; brak wspomnienia w F 87, F 332, F 396
Dalmatii m.: br: F 87
 6. Nicolai ep.: w badanych księgach zaznaczono trzy stopnie rytu: d: F 61, F 91, Mis 1499, Mis 1519; sd: F 59, F 80, F 87, F 218, F 396, F 400, F 401, F 402, Br 1492, Br 1500, Br 1504, O 10; O 17 podaje — IX l, sd; br: F 408, L 19, L 35, Q 72, Q 150
 7. Octava Andreae ap.: w księgach występuje następująca ranga litur-giczna: IX l: F 61, F 400; com: F 80, F 218, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, O 18; br: F 59, F 87, F 332, F 401, F 402, Q 72, Q 150
 8. Conceptio s. Mariae: wszystkie księgi podają najwyższy stopień ry-tu — td; br: F 87, F 401, F 402, O 17; nie umieszczono święta w rękopisie F 403
 9. Eutharii ep.: br: F 87
 10. Eulaliae v.: br: 87
 11. Damasi pp.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 401; brak wspomnienia w F 402

12.
 13. Luciae v.: IX l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 402, L 35, Q 150
 14. Nicasii ep.: br: F 59, F 87, F 401
 15. Faustini, Candidi [m.]: br: F 87
 Maximi ep.: br: F 87
 16. Trium puerorum: br: F 59
 17. Lazari ep.: com: we wszystkich księgach prócz br: F 59, L 19, Q 72, Q 150; brak wspomnienia w F 80, F 87
 Ignatii ep.: br: F 87
 18.
 19.
 20. Vigilia: F 80, F 218, F 396, F 400, F 401, F 402, F 403, L 35, Q 72, Q 150, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519
 21. Thomae ap.: IX l, td: O 17; d: F 61, F 80, F 91, F 218, F 332, F 396, F 400, F 408, O 10, O 18, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, L 19, Q 72, Q 150
 22. Theodosiae v.: br: F 59
 23. Victoriae m.: br: F 59
 24. Vigilia: F 87, F 218, F 401, F 403, L 35, O 10, O 18, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519, L 5, Q 150
 25. Nativitas Domini: wszystkie księgi podają najwyższy stopień rytu — td; tylko F 59, F 87, F 403, F 408, L 35, O 10, Br 1492, Br 1500, L 5, Q 150 nie oznaczają go.
 Anastasiae: br: F 403
 26. Stephani prothom.: td: zanotowały wszystkie księgi prócz: F 87, L 19, L 35, Q 72, Q 150, F 408 — br
 27. Johannis ev., ap.: td: we wszystkich księgach prócz F 87, Mis 1499, Br 1500, F 408, L 19, L 35, Q 72, Q 150 — br
 28. Innocentium m.: td: F 80; d: F 218, F 332, O 10; sd: F 59, F 61, F 91, F 400, F 401, O 17, O 18, Br 1492, Br 1500, Br 1504, Mis 1499, Mis 1519; IX l: F 396, F 402, F 403; br: F 87, L 19, Q 72, Q 150
 29. Thomae ep., m.: IX l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 401, F 402, L 35, Q 72, Q 150
 30. Petui ep.: br: F 59
 31. Silvestri pp., m.: IX l: we wszystkich księgach prócz br: F 59, F 87, F 402, Q 72, Q 150.

Spośród rękopisów służących do przedstawienia kalendarza znacznie wyróżnia się Missale [secundum notulam Dominorum Teutonicorum] z pierwszej połowy XV w. z Bibl. PAN w Gdańsku, sygn. Ms. Mar. F 87. Podobnie jak w innych egzemplarzach Ms. Mar. F 59 i Ms. Mar. F 61 w modlitwie za wielkiego mistrza zamalowane zostało słowo „magistrum”. Nastąpiło to po odpadnięciu Pomorza do Polski⁶⁰. Księga zawiera bardzo obfity materiał kalendarzowy, niemal kompletny, na każdy dzień. Wielu świętych występuje wyłącznie w tym rękopisie.

7—I Isidori ep. — czczony w Paderborn, Utrechcie, Mediolanie

⁶⁰ Ms. Mar. F 87, k. 210; Ms. Mar. F 59, k. 202v; Ms. Mar. F 61, k. 217.

- 8—I Luciani, Maximiani m. w Mersenburgu, Arras, Beauvais
 9—I Juliani et Basilissae m. w Bremie, Passawie, Utrechcie
 11—I Severi cf. w Bremie
 12—I Johannis pp. w Bremie
 29—I Valerii ep. w Bazylei, Bremie, Brixen, Chur, Erfurcie, Goslar, Halberstadt, Hamburgu, Hildesheim, Kamieniu, Kolonii, Konstancji, Leodium, Moguncji, Metz, Münster, Paderborn, Sitten, Spirze, Tulonie, Trewirze, Utrechcie, Verdun, Amiens, Cambrai, Lyonie, Rouen, Senlis, Tournai, w Zakonie Niemieckim
 31—I Saturnini m. w Cambrai ⁶¹
 1—II umieszczono imię św. Brygidy, której Krzyżacy przeznaczają dzień 7—X
 11—II Eufrasiae v. — czczona w Trewirze, Mediolanie
 12—II Eulaliae v., m. — mniej rozpowszechnione święto w Niemczech, w Branenburgu, Kolonii, Spirze, Strasburgu, Trewirze, Wormacji, Wrocławiu, Gnieźnie, Kopenhadze, Paryżu, Sewilli, Compostelli, w Zakonie Niemieckim...
 15—II Faustini pb. w Trewirze, Freising, Wormacji, Nevers, Rouen, Mediolanie, w zakonach Kamedułów, Karmelitów, Benedyktynów, Franciszkanów
 16—II Julianae v. niemal wszędzie
 18—II Pantaleonis m. w Compostelli, w Toledo (17—II)
 19—II Juliani m. w Bremie, Wrocławiu
 26—II Fortunali ep., m. w Bremie, Kamieniu, Konstancji, Mersenburgu
 28—II Romani abb. w Bremie, Kamieniu, Kolonii, Lozannie, Lubece, Salzburgu, Trewirze, Kopenhadze, Utrechcie, Amiens, Mediolanie, Turynie, u Benedyktynów, Karmelitów ⁶²
 4—III Adriani m. w Bremie, Erfurcie, Genewie, Hamburgu, Kamieniu, Konstancji, Lubece, Paderborn, Spirze, Trydencie, Utrechcie, Wormacji, Würzburgu, Paryżu, u Joannitów...
 6—III Quiriaci m. w Trewirze
 14—III Leonis pp. w Bazylei, Bremie, Utrechcie (13—III)
 15—III Longini militis m. w Bremie (obok 1—XII), Chur, Gnieźnie, Hamburgu (obok 2—XII), Kamieniu, Kolonii, Krakowie, Moguncji, Ołomuńcu, Pradze, Trewirze, Utrechcie (także 2—XII), Kopenhadze, Nevers, Paryżu, Mediolanie, Compostelli, Tarassonie, Winchester, Wrocławiu, u Augustianów-Eremitów, Karmelitów, Franciszkanów, Paulinów...
 15—III Eufemiae v. (w wielu rękopisach występuje 13—IV)
 16—III Gervasii et Prothasii m. (w innych księgach 19—VI)
 19—III Albani m. w Trydencie, Kopenhadze
 20—III Cuthberti ep. w Bambergu (Gumperti), Bremie (Cuniberti), Freising, Krakowie (Gumperti), Utrechcie (Gutberti), Amiens, wszystkie angielskie diecezje

⁶¹ H. Grotefend: *Zeitrechnung*, s. 123, 130, 124, 167, 120, 179, 165, 176. H. Grotefend: *Taschenbuch*, s. 70, 75, 70, 97, 104.

⁶² H. Grotefend: *Zeitrechnung*, s. 96, 96, 99, 124, 149, 124, 163. H. Grotefend: *Taschenbuch*, s. 52, 52, 53, 70, 98, 19, 93.

- 24—III Quirini m. Brixen, Freising, w Salzburgu
 29—III Eustachii abb., m. w Salzburgu, Utrechcie
- 31—III Sabbinae v. w Lozannie, Paryżu, Tours, u Joannitów⁶³
 1—IV Theodoraе v., m. w Lozannie, Mediolanie, Compostelli, Utrechcie, Turynie, Wrocławiu
- 2—IV Mariae Egiptiacae (występuje również w Ms. Mar. F 59) w Gnieźnie, Krakowie, Lubece, Lubuszu, Strassburgu, Amiens, Tournai, Tours, Compostelli, Londynie, Worcester, Wrocławiu, u Benedyktynów, Karmelitów, Dominikanów, Franciszkanów, Paulinów, Krzyżaków
- 6—IV Sixti pp., cf. w Bremie, Salzburgu, Autun, u Karmelitów
- 8—IV Perpetui ep. w Bremie
- 27—IV Anastasii pp., m. w Bremie, Hamburgu, Wormacji, Mediolanie, Compostelli⁶⁴
- 4—V Floriani m. w Akwilei, Augsburgu, Bazylei, Wrocławiu, Chur, Freising, Gnieźnie, Kamieniu, Krakowie, Lubuszu, Munguncji, Münster, Ołomuńcu, Passawie, Regensburgu, Salzburgu, Strassburgu, Wormacji, Nevers, Compostelli, u Benedyktynów, Paulinów...
- 7—V Juvenalis m. w Bremie, Wrocławiu, Freising, Lubuszu, Ołomuńcu, Utrechcie, Wormacji, Würzburgu, Mediolanie...
- 9—V Thymothei ep. występuje tylko w rękopisie BRA⁶⁵
- 11—V Mamerti ep. w Bremie, Erfurcie, Freising, Genewie, Hamburgu, Kolonii, Bourges, Cambrai, Paryżu, Compostelli, u Cystersów
- 14—V Victoris m. w Bremie, Leodium, Metz, Strassburgu, Verdun, Utrechcie, Beauvais, Rouen, Compostelli, Sewilli, Tarasonie, Toledo...
- 16—V Peregrini m. w Brixen, Erfurcie, Hildesheim, Merseburgu, Utrechcie, Mediolanie
- 16—17—V Brandini cf. w Lubece (z powodu święta patronów przesunięte)
- 18—V Marci pp. w Utrechcie, Wormacji
- 20—V Basilidis cf. w Krakowie
- 21—V Valentis cf. w Augsburgu, Krakowie, Utrechcie
- 22—V Helenae Constantini matris (również w Ms. Mar. F 59) w Krakowie, Bambergu, Auxerre, Tours
- 23—V Desiderii ep. w Bremie, Genewie, Hamburgu, Lozannie, Metz, Sitten, Utrechcie, Autun, Besançon, Nevers, Paryżu, Rouen, Mediolanie, Compostelli, u Cystersów...
- 26—V Bedae pb., cf. w Kolonii, Leodium, Londynie, Winchester, Yorku
- 27—V Johannis pp., m. w Brixen, Salzburgu, Trydencie, Nevers, Paryżu,

⁶³ H. Grotefend: *Zeitrechnung*, s. 56, 158, 123, 130, 109, 58, 84, 158, 97, 164. H. Grotefend: *Taschenbuch*, s. 31, 92, 43, 92, 52, 95.

⁶⁴ H. Grotefend: *Zeitrechnung*, s. 174, 137, 171, 151, 62. H. Grotefend: *Taschenbuch*, s. 102, 77, 87, 33.

⁶⁵ Mszał polski BRA, XIII w., znany z fotokopii znajdującej się w Bibl. Benedyktynów w Solesmes, sygn. 266. Por. J. Pikulik: *Rękopis BRA — jeden z najstarszych mszałów polskich. Analiza źródłoznawcza*. W: *Muzyka religijna w Polsce. Materiały i studia*. T. 4, Warszawa 1980, s. 13—56.

Mediolanie, Compostelli, u Augustianów-Eremitów, Franciszkanów

- 29—V Maximini ep. w Bremie, Brixen, Chur, Gnieźnie, Kolonii, Konstancji, Krakowie, Leodium, Moguncji, Metz, Salzburgu, Spirze, Trydencie, Utrechcie, Verdun, Wormacji, Compostelli, u Joannitów
- 30—V Felicis pp., m. w Bazylei, Bremie, Brixen, Konstancji, Lozannie, Moguncji, Salzburgu, Trydencie, Utrechcie, Amiens, Nevers, Paryżu, Compostelli, u Augustianów-Eremitów, Benedyktynów, Franciszkanów, Joannitów⁶⁶
- 4—VI Cirini ep., m. w Akwilei, Bremie, Trydencie, Trewirze, Utrechcie, Kopenhadze, Amiens, u Paulinów
- 6—VI Vincentii ep., m. w Branenburgu, Krakowie, Lubuszu, Magdeburgu
- 7—VI Luciani m. w Bremie
- 10—VI Maurini abb. w Kolonii, Lund
- 14—VI Rufi m. w Hamburgu, Paderborn, Utrechcie, Cambrai, Tournai, u Premonstratensów
- 17—VI Potentianae m. tylko w Mszale BRA
- 21—VI Albani m. (również w F 59) we wszystkich diecezjach niemieckich, szwajcarskich i na Warmii
- 22—VI Albini m. w Kolonii, Leodium, Metz, Münster, Utrechcie, Verdun, Wormacji, Rouen, Tarassonie
- 25—VI Febroniae [v., m.] w Mediolanie
- 27—VI Septem dormientium [m.], również w Ms. Mar. F 59, w Augsburgu, Bazylei, Brandenburgu, Bremie, Wrocławiu, Brixen, Chur, Erfurcie, Freising, Halle, Hamburgu, Kolonii, Konstancji, Lozannie, Lubece, Salzburgu, Strassburgu, Trewirze, Utrechcie, Wormacji, Würzburgu, na Warmii, w Lubuszu, Trydencie, Autun, Bourges, Rouen, Senlis, Tournai, Mediolanie, Toledo, Aberdon, Londynie, Salisbury, Winchester, Yorku, u Joannitów, Paulinów...⁶⁷
- 4—VII Udalrici ep. we wszystkich diecezjach niemieckich i szwajcarskich prócz Utrechtu, Schwerina, Kamienia...
- 7—VII Willenbrordi ep. w Augsburgu, Bambergu, Bazylei, Wrocławiu, Brixen, Chur, Eichstadt, Erfurcie, Freising, Gnieźnie, Kolonii, Konstancji, Krakowie, Lubuszu, Lubece, Moguncji, Ołomuńcu, Passawie, Pradze, Regensburgu, Salzburgu, Sitten, Strassburgu, Toul, Utrechcie, Wormacji, Würzburgu, u Paulinów...
- 11—VII Translatio Benedicti abb. wszędzie
- 12—VII Cleti pp. w Leodium
- 16—VII Eustachii ep. w Autun, Besançon, Sewilli
- 19—VII Arsenii abb. w Brandenburgu, Bremie, Wrocławiu, Erfurcie,

⁶⁶ H. Grotefend: *Zeitrechnung*, s. 103, 125, 133, 182, 151, 74, 134, 69, 179, 114, 87, 70, 121, 141, 99. H. Grotefend: *Taschenbuch*, s. 55, 71, 76, 106, 87, 37, 104, 64, 44, 37, 37, 79, 53.

⁶⁷ H. Grotefend: *Zeitrechnung*, s. 158, 184, 130, 140, 163, 58, 58, 99, 166. H. Grotefend: *Taschenbuch*, s. 106, 79, 94, 32, 32, 96.

- Gnieźnie, Halle, Moguncji, Utrechcie, Verdun, Wormacji, Senlis, Tournai, Mediolanie
- 20—VII Luciani cf. tylko w mszale BRA ⁶⁸
- 16—VIII Arnolphi ep. w Brandenburgu, Bremie, Wrocławiu, Brixen, Freising, Gnieźnie, Halle, Kamieniu, Krakowie, Lubuszu, Leodium, Magdeburgu, Metz, Salzburgu, Toul, Trewirze, Utrechcie, Verden, Verdun, Wormacji, Würzburgu, Besançon, Reims, Rouen, Tornai, u Benedyktynów, Paulinów
- 19—VIII Magni m. w Bazylei, Brandenburgu, Bremie, Wrocławiu, Erfurcie, Freising, Gnieźnie, Goslar, Halle, Hamburgu, Kamieniu, Kolonii, Konstancji, Krakowie, Lozannie, Lubuszu, Lubece, Leodium, Münsterze, Magdeburgu, Moguncji, Metz, Minden, Ołomuńcu, Osnabrück, Paderborn, Pradze, Strassburgu, Trydencie, Trewirze, Utrechcie, Verden, Verdun, Wormacji, Würzburgu, Lund, Upsali, Amiens, Autun, Besançon, Bourges, Cambrai, Noyon, Paryżu, u Benedyktynów, Cystersów, Paulinów, Premonstratensów, Krzyżaków
- 20—VIII Privati ep., m. w Mende we Francji
- 26—VIII Herenei et Abundi m. w Bremie, Wrocławiu, Erfurcie, Goslar, Halberstadt, Hamburgu, Kolonii, Leodium, Magdeburgu, Moguncji, Metz, Münster, Osnabrück, Strassburgu, Trewirze, Utrechcie, Wormacji, Amiens, Cambrai, Paryżu, Senlis, Tournai
- 31—VIII Paulini ep. w Bremie, Kolonii, Leodium, Metz, Trewirze, Wrocławiu, Genewie, Gnieźnie, Lubuszu, Osnabrück, Paderborn, Pradze, Wormacji, Lund, Amiens, Besançon, Cambrai, Lyonie, Paryżu, Senlis, Tournai, Sewilli, Bazylei, Brixen, Freising, Hamburgu, Konstancji, Krakowie, Moguncji, Salzburgu, Spirze, Strassburgu, Utrechcie, Würzburgu... ⁶⁹
- 2—IX Antonii ep., m. w Augsburgu, Brandenburgu, Bremie, Freising, Konstancji, Minden, Trydencie, Utrechcie, Verdun, Wormacji, Besançon, Nevers, Paryżu, Senlis, Tournai, Mediolanie, Compostelli, Sewilli, Tarassonie, Toledo, Londynie, u Augustianów-Eremitów, Benedyktynów, Franciszkanów, we Wrocławiu... u Krzyżaków...
- 4—IX Marcellini m. w Bremie, Wrocławiu, Brixen, Hamburgu, Kolonii, Lozannie, Metz, Osnabrück, Trewirze, Utrechcie, Wormacji, Autun, Besançon, Lyonie, Noyon, Paryżu, Rouen, Senlis, Tournai, Compostelli, Sewilli, Toledo, u Cystersów, Benedyktynów kluniackich, Dominikanów
- 5—IX Martini abb. w mszale BRA Maurini abb.
- 6—IX Magni cf. w Południowych Niemczech; w Augsburgu, Bazylei, Bremie, Wrocławiu, Brixen, Hamburgu, Kolonii, Chur,

⁶⁸ H. Grotfend: *Zeitrechnung*, s. 178, 183, 70, 80, 97, 66. H. Grotfend: *Taschenbuch*, s. 103, 108, 37, 42, 52, 35.

⁶⁹ H. Grotfend: *Zeitrechnung*, s. 66, 133, 123, 151. H. Grotfend: *Taschenbuch*, s. 35, 76, 90, 64, 87.

Eichstädt, Erfurcie, Freising, Gnieźnie, Konstancji, Lozannie, Leodium, Moguncji, Passawie, Salzburgu, Spirze, Strassburgu, Regensburgu, Trydencie, Trewirze, Utrechcie, Wormacji, Würzburgu, u Benedyktynów, Premonstratensów...

- 7—IX Reginae v. w Augsburgu, Brandenburgu, Bremie, Brixen, Erfurcie, Freising, Kolonii, Konstancji, Krakowie, Leodium, Moguncji, Münster, Osnabrück, Trewirze, Wormacji, Würzburgu, Autun, u Krzyżaków...
- 10—IX Hilarii pp. w Grixen, Goslar, Utrechcie
- 13—IX Materni ep. w Brandenburgu, Wrocławiu, Kolonii, Magdeburgu, Moguncji, Paderborn
- 19—IX Januarii [ep.] et soc. eius w Bazylei, Bremie, Wrocławiu, Gnieźnie, Halle, Hamburgu, Moguncji, Kamieniu, Konstancji, Lubuszu, Magdeburgu, Osnabrück, Passawie, Trewirze, Utrechcie, Wormacji, Amiens, Tournai...
- 26—IX Justinae v. w Bazylei, Reims, Mediolanie, Londynie; 25—IX: we Wrocławiu, Krakowie, Gnieźnie ⁷⁰
- 5—X Eutitii m. tylko w mszale BRA
- 8—X Demetrii m. w Genewie, Leodium, Metz, Spirze, Trewirze, Amiens, Besançon, Paryżu, Tournai
- 10—X Gereonis cum sociis we wszystkich diecezjach niemieckich, szwajcarskich i skandynawskich, w Kolonii, Utrechcie, u Benedyktynów, Paulinów, Premonstratensów...
- 13—X Theophili ep. w Utrechcie, Amiens
- 17—X Florentii ep. w Erfurcie, Moguncji, Trewirze, Utrechcie, Wormacji
- 19—X Pelagiae v. w Turynie, Wormacji
- 24—X Columbani ep. w Moguncji, Wormacji, Bremie, Kamieniu, Würzburgu
- 26—X Amandi et Vedasti w Bazylei, Brandenburgu, Wrocławiu, Goslar, Halberstadt, Halle, Konstancji, Metz, Toul, Trewirze, Verden, Verdun, Toledo, u Joannitów, 27—X: u Paulinów
- 30—X Marcelli pp. w Bremie... ⁷¹
- 3—XI Martiani m. w Bremie (z Florianem), Verden
- 5—XI Malachiae ep. u Cystersów; 4—XI Domini Ultramontani
- 7—XI Willenbrordi ep. we wszystkich diecezjach niemieckich, szwajcarskich, prócz Akwilei, Warmii, Genewy, Kamienia, Lubeki, Pragi, Ołomuńca, Regensburga, u Benedyktynów, Paulinów, Krzyżaków
- 12—XI Benedicti et sociorum we Wrocławiu, Krakowie, Bremie, Kamieniu, Lubuszu, Pradze, Ołomuńcu...
- 16—XI Othmari abb. (występuje również w Ms. Mar. F 402) w Akwilei, Augsburgu, Bambergu, Bazylei, Brandenburgu, Bremie, Wrocławiu, Chur, Erfurcie, Freising, Gnieźnie, Hamburgu, Kamieniu, Kolonii, Krakowie, Lubuszu, Leodium, Pas-

⁷⁰ H. Grottefend: *Zeitrechnung*, s. 64, 134, 133, 159, 116, 139, 118, 173, 125. H. Grottefend: *Taschenbuch*, s. 35, 76, 76, 92, 78, 66, 101.

⁷¹ H. Grottefend: *Zeitrechnung*, s. 87, 108, 175, 151, 81, 60, 134. H. Grottefend: *Taschenbuch*, s. 44, 60, 102, 87, 42, 33, 77.

sawie, Pradze, Salzburgu, Spirze, Strassburgu, Trydencie, Trewirze, Utrechcie, Verdun, u Benedyktynów, Paulinów, Premonstratensów...

- 18—XI Romani m. w Krakowie, Metz, Sewilli, Lyonie, Toledo
 20—XI Potentiani pp., m. w Bremie, Halle, Hamburgu
 21—XI Columbani m. w Bazylei, Brandenburgu, Wrocławiu, Freising, Genewie, Goslar, Kolonii, Krakowie, Leodium, Moguncji, Metz, Osnabrück, u Benedyktynów, Kartuzów, Cystersów, Paulinów...
 26—XI Lini pp. w wielu diecezjach i zakonach, u Augustianów-Eremitów, Benedyktynów, Kamedułów, Franciszkanów...⁷²
 2—XII Longini militis m. (występuje również w Ms. Mar. F 59) w Chur, Gnieźnie, Hamburgu, Kamieniu, Kolonii, Krakowie, Moguncji, Trewirze, Utrechcie; w inne dni 15—III; 2—XII: we Wrocławiu, Bazylei, Hamburgu, Lubece, Merseburgu, Paderborn...
 5—XII Dalmatii m. w Mediolanie...
 9—XII Eutharii ep. (brak w innych rękopisach, występuje Eutychanus pp., m.)
 10—XII Eulaliae v. w Bremie, Freising, Strassburgu, Trewirze, Utrechcie, Wormacji, Apt, Arras, Lyonie, Noyon, Paryżu, Tournai, Compostelli, Sewilli, Tarassonie, Toledo, Winchester, u Kartuzów...
 12—XII Hermogenis m. w Bremie
 14—XII Nicasii ep., m. w Brandenburgu, Bremie, Wrocławiu, Kamieniu, Leodium, Passawie, Trewirze, Utrechcie, Verdun, Amiens, Cambrai, Noyon, Reims, Senlis, Tournai, u Premonstratensów...
 15—XII Faustini, Candidi [m.] w Trewirze
 15—XII Maximi ep. u Paulinów
 16—XII Maximi ep. w Mediolanie
 17—XII Ignatii ep. Translatio: w Brandenburgu, Bremie, Brixen, Freising, Hamburgu, Moguncji, Salzburgu, Trydencie, Trewirze, Utrechcie, Wormacji, Mediolanie, Tarassonie...⁷³

W kalendarzu mszału Ms. Mar. F 87 jest charakterystyczny brak Visitationis B.M.V. — 2—VII, podobnie jak w mszałach Ms. Mar. F 402, Ms. Mar. F 403 i s. Marthae — 17—X. W Ms. Mar. F 402 jest to święto dopisane; Ms. Mar. F 403 umieszcza to święto, ale z niskim stopniem rytu: III lectionum.

W Ms. Mar. F 87 występują natomiast święci czczeni w prowincji gnieźnieńskiej: św. Wojciech, Stanisław, Florian⁷⁴. Są również św. Dominik, Wacław i Jadwiga. Warto zaznaczyć, że komparacja kalendarza tego rękopisu z kalendarzami przytoczonymi z wielu diecezji i zakonów przez Grotenfenda i kalendarzem mszału BRA odkrywa wielu wspólnych

⁷² H. Grotenfend: *Zeitrechnung*, s. 135, 133, 183, 71, 148, 162, 155, 81, 129. H. Grotenfend: *Taschenbuch*, s. 76, 108, 37, 91, 85, 93, 42, 74.

⁷³ H. Grotenfend: *Zeitrechnung*, s. 82, 130, 84, 96, 115, 145, 99, 141, 141, 119. H. Grotenfend: *Taschenbuch*, s. 43, 75, 52, 83, 79.

⁷⁴ Z. Różański: *Księgi liturgiczne*, s. 118.

świętych. Również mszał Ms. Mar. F 59 zawiera obfitszy materiał kalendarzowy.

Można najogólniej zauważyć wzajemne przenikanie kultu świętych niemieckich i polskich. Z. Różański stwierdził wpływ liturgii krzyżackiej na liturgię wrocławską⁷⁵. Krzyżacy natomiast nie umieszczali w swoich kalendarzach świętych diecezji wrocławskiej: św. Witalisa, m. — 24—IV, Benigny, p., m. — 19—VIII, Dalmacego, m. — 10—IX i Tyrsa, m., diak. — 24 lub 25—IX⁷⁶. Brak również śladów stopni rytów występujących w diecezji wrocławskiej⁷⁷.

Od hołdu pruskiego i sekularyzacji (10—IV—1525 r.) zakon de facto przestał istnieć w Prusach⁷⁸. Nie należy spodziewać się u nas późniejszych krzyżackich ksiąg liturgicznych. W ogólnej historii Zakonu Niemieckiego data ta jest tylko głęboką cezurą. Rezydencja niemieckiego i wielkiego mistrza została przeniesiona z Królewca do Mergentheimu⁷⁹. Kilkakrotnie Zakon Krzyżacki był reformowany i reorganizowany (1606, 1834, 1925, 1929)⁸⁰. Od 1809 r. wielki mistrz rezydował w Wiedniu⁸¹. W r. 1854 odnowiono gałąź żeńską⁸². Pap. Pius XI zamienił dekretem 29—IX—1929 r. rycerski Zakon na klerycki według struktury Kanoników Regularnych⁸³. W 1969 r. obradowała nadzwyczajna kapituła nad nową wersją zakonną braci i sióstr dawnego Zakonu Niemieckiego⁸⁴. Obecnie istnieje jako odnowiony zakon. Nosi oficjalną nazwę: Fratres Domus Hospitalis Sanctae Mariae Teutonicorum zu Jerusalem, krótko: Zakon Niemiecki. Jest to zakon klerycki, gdyż księża stanowią jego trzon. Obok gałęzi męskiej istnieje kongregacja sióstr: Sorores Domus Hospitalis Sanctae Mariae Teutonicorum zu Jerusalem, lub krótko: Siostry Zakonu Niemieckiego. Jest również afiliowany Instytut przynależnych do zakonu, składający się głównie ze świeckich⁸⁵.

Bracia składają się z księży i braci świeckich. Bracia kapłani składają uroczyste wieczyste śluby, bracia świeccy obowiązani są do zwykłych wieczystych ślubów. Są także oblaci duchowni i świeccy, mieszkający razem; służą gratisowo, nie składają ślubów. Siostry składają wieczyste zwykłe śluby. Członkowie należący do rodziny zakonnej (die Familiaren), duchowni i świeccy, mają udział w życiu, modlitwach i do-

⁷⁵ Z. Różański: *Księgi liturgiczne*, s. 148.

⁷⁶ „Kronika”. R. III: 1909, nr 11, s. 350, 354. „Kronika”. R. IV: 1910, nr 1, s. 12, 13.

⁷⁷ M.G. Borkowska: *Kult liturgiczny św. Urszuli w Polsce do XVI w.* „Roczniki Humanistyczne”, t. 14: 1966, s. 137. Na Warmii natomiast posługiwano się identycznymi stopniami rytu z krzyżackimi. Por. H. Grotefend: *Zeitrechnung*, II, 1, s. 45.

⁷⁸ M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 558. Tenże: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 57—58. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 205 nn.

⁷⁹ M. Tumler: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 65.

⁸⁰ M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 563, 567. Tenże: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 79. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 219.

⁸¹ K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 219.

⁸² M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 573. Tenże: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 81. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 219.

⁸³ M. Tumler: *Der Deutsche Orden im Werden*, s. 575. Tenże: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 87. K. Górski: *Zakon krzyżacki*, s. 220.

⁸⁴ M. Tumler: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 94.

⁸⁵ M. Tumler: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 95.

brych uczynkach zakonu, jak bracia i siostry. Po śmierci odprawiają się za nich nabożeństwa. Nie są zobowiązani do wspólnego życia. Wszystkie trzy grupy różnej przynależności do zakonu podlegają wspólnemu kierownictwu. Wszystkie noszą zakonny strój i krzyż na sukni duchownej, lub na szyi, różniący się nieco kształtem, zależnie od godności i gałęzi, do której należy członek⁸⁶. Zadania tych trzech gałęzi dadzą się sprowadzić do trojakiej działalności: duszpasterstwo, caritas i nauka⁸⁷.

LE CULTE DES SAINTES D'APRÈS LES DOCUMENTS LITURGIQUES
DES CHEVALIERS TEUTONIQUES EN POLOGNE

R é s u m é

Les calendriers médiévaux offrent une aide importante dans les recherches sur l'histoire de la liturgie. Les médiévistes y trouvent des données concernant le culte des divers saints dans plusieurs pays, diocèses et ordres religieux. L'ordre Teutonique employait au début la liturgie de Jérusalem; en 1244 il a adopté le rite dominicain. Les Chevaliers que le prince Conrad de Mazovie a fait venir en Pologne en 1226 pour leur confier la défense du pays contre les attaques des Prussiens, ont fondé leur propre état, dont le territoire contenait quatre diocèses. A l'exemple des autres religieux ils ont créé une liturgie „secundum motulam Dominorum Teutonicorum” en l'introduisant dans leur état et en Poméranie. Le seul diocèse de Warmie a gardé son autonomie.

Le calendrier des Chevaliers Teutoniques contient pour la plupart la liste de saints vénérés en l'Eglise romaine. Il y a aussi de principaux patrons l'Ordre (La Vierge Marie, S. Elizabeth, S. George Cappadocien) et ceux qui ont vécu, ont exercé leur apostolat ou sont morts sur la terre germanique.

Dans la présente étude du Calendrier des Chevaliers Teutoniques je me suis servi de manuscrits et d'incunables appartenant presque exclusivement à la bibliothèque de PAN (Académie Polonaise des Sciences) et à la bibliothèque du Grand Séminaire de Pelplin.

⁸⁶ M. Tumlér: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 96—97.

⁸⁷ M. Tumlér: *Der Deutsche Orden von seinem*, s. 103. Por. *Annuario Pontificio per l'anno 1981*. Città del Vaticano. Libreria Editrice Vaticano 1981, s. 1222. Scopo: Cura delle anime; opere di carità versì gli infermi, gli infelici e i poveri; missione in Svezia.